ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXX

(ГОДИШНИНА XXI)

1909.

ПЛОВДИВЪ
ПЕЧАТНИЦА НА ХР. Г. ДАНОВЪ
1909

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Къмъ историята на гръцката терористическа пропаганда въ Македония.

Характеръ и тенденции на гръцкото андартство.

Слѣдъ прѣустановяването на четничеството въ Турция, единъ гръцки авторъ не се е стѣснилъ да разкрие характера и тенденциитѣ на гръцкото андартство въ Турско въ едно съчинение, което носи слѣдното заглавие: [1])

„Стамати Рапти. — **Капетанъ Пулакасъ.** [2]) — *Цѣлата македонска борба. — Геройскитѣ сражения. — Отмъстителитѣ българоубийци.*

Най-патриотическо четиво. — Съ истинскитѣ портрети на всички борци“.

Тука ние ще се занимаемъ само съ гръцкото четнишко движение въ Македония прѣзъ 1904 година.

Тази едно-годишна дѣйность заема близу сто брошури—около 770 страници—и нейното разглеждане ще ни запознае достатъчно съ съдържанието и тенденциитѣ на цѣлата книга.

Книгата е проникната съ патриотическо-шовинистическа тенденция, на която е принесено въ жертва всичко: и логика, и истина, и правда. Сензацията, облѣчена въ най-пищно патриотическо рухо, е задачата, която авторътъ прѣслѣдва неустрашимо, при широкото сътрудничество на една необуздана фантазия. Едва ли има нужда да се казва, че българоубийството е въздигнато въ светъ душеспасителенъ култъ, изпълнители-жреци на който се явяватъ андартитѣ—„елино-македонскитѣ отмъстители“. Послѣднитѣ сж описани като свърхестествени сжщества, нѣщо като полубогове, неизмѣнно фаворизирани отъ богинята на побѣдата, не-

---

[1]) *Σταμάτη Ράπτη.*
“Ο Καπετάν Πούλακας.
“Ολος ὁ μακεδονικὸς ἀγών. Αἱ ἡρωϊκαὶ μάχαι. Οἱ ἐνδικηταὶ Βουλγαφόνοι.
Τὸ ἐθνηκότερον ἀνάγνωσμα.
Μὲ τὰς γνησίας εἰκόνας ὅλων τῶν πολεμιστῶν.
Ἐκδοτικὸν γραφεῖον Βασιλείου Κ. Τσάγγαρη.

[2]) *Капетанъ-Пулакасъ* — името на единъ отъ виднитѣ гръцки капетани въ Македония.

уязвими за напаститѣ, на които сѫ изложени проститѣ смъртни. Тѣ сѫ винаги красиви, безстрашни, идеални. Тѣ прѣхвърквать, като крилати, гори и планини, и, винаги малко на брой, поразяватъ многобройни врагове. Понѣкога тѣ се явяватъ герои на невѣроятни, фантастични приключения. Тѣ нѣматъ други врагове, освѣнъ българитѣ; тѣхнитѣ патриотизъмъ и заслуги се мѣрятъ по броя на убититѣ българи. Нападенията на беззащитни села винаги се мотивиратъ съ присѫтствието на нѣкоя голѣма комитаджийска чета, а убийствата на български попове, учители и първенци и дори прости селяни, пѫтници и овчари—съ това, че сѫ убийци, агенти на „разбойническия комитетъ", страшилища за мирнитѣ „елини". Българитѣ сѫ подли, малодушни, варвари, звѣроподобни—чудовища. Българскитѣ чети непрѣкѫснато се криятъ въ миши дупки прѣдъ отмъстителитѣ, и се рѣшаватъ на сражение, само когато числото имъ надминава многократно това на андартитѣ. Тѣ си служатъ съ прѣдателства и хитрости. Тѣ пиятъ елинската кръвь на жертвитѣ си и сѫ юнаци само прѣдъ беззащитни хора. Въ Македония има двѣ раси, различни по произходъ, раса, типъ—даже и въ смѣсенитѣ села, дѣто живѣятъ и екзархисти и патриархисти: екзархиститѣ-*фулгарофони* отъ Зеленичe или Прѣкопана, напримѣръ, сѫ потомци на звѣроподобния Крумъ—грозни, кърволочни, варвари, когато патриаршиститѣ отъ сѫщитѣ села—тоже *фулгарофони!* — произлизатъ направо отъ колѣното на Перикла—красиви, питоми, просвѣтени. Отъ идеала за *мегали Елада*, проповѣдванъ отъ „отмъстителитѣ", сѫ проникнати и послѣднитѣ овчари, които оказватъ на андартитѣ гостоприемство. Прѣкрасни „елинки" отъ села, като Желево, Ощима и пр. се явяватъ въ най-критическитѣ моменти и по чудо спасяватъ „отмъстителитѣ", произнасяйки патриотически тиради въ честь на Елада . . .

Важностьта на книгата за българитѣ и за чуждия свѣтъ е въ нейния изобличителенъ за андартското дѣло характеръ. За да насърдчи колкото се може по-осезателно българоненавистническитѣ страсти на сънародницитѣ си, отъ една страна, и за да бѫде по-пикантенъ и посензационенъ—отъ друга, авторътъ говори свободно, безъ да си налага никаква цензура, за подвизи и приоми, които по общечовѣшкитѣ понятия, сѫ атестатъ за нравствено падение на цѣлъ народъ. По тоя начинъ Стаматисъ Раптисъ, безъ да ще, изобличава и развѣнчава самъ собственитѣ си герои, които, отъ друга страна, иска да прѣдстави за безкористни служители на възвишенъ идеалъ, движими навредъ отъ чисти идейни пориви.

Стари сѫ обвиненията, — и въ тѣхната вѣрность никой не се съмнява,—че гръцката терористическа пропаганда се вдъхновява и дирижира изцѣло отъ Атина; че андартскиятъ контингентъ се рекрутира почти изключително отъ критяни и други уроженци на Елада[1]); че андартитѣ и всички други агенти на гръцката терористическа организация, като куриери, шпиони, стражи и пр., сѫ плащани наемници; че андарт-

[1]) Има и „елино-македонски отмъстители", колкото и малко, които сѫ уроженци на Македония. За тѣхния „елински" произходъ говорятъ самитѣ имъ имена: *Динасъ* (Дине), *Митрусисъ* (Митрушъ), *Симосъ Стоянисъ*, *Колесъ* (Колю), *Котасъ* (Коте), *Киросъ апо то Зелѵво* (Желево, въ костурско) и пр. и пр.

ството има само една цѣль—да усили, съ огънь и мечъ, елинизма за смѣтка на българския елементъ. По всички тѣзи обвинения книгата на Стаматиса Раптисъ ни дава цѣнни доказателства, толкова по-цѣнни, че иматъ характеръ на несъзнателни, но съвсѣмъ недвусмислени и категорични самоизобличения. Словоохотливиятъ авторъ не се е постаралъ да прикрие или изопачи нито единъ отъ тѣзи грѣхове, по простата причина, че не вижда въ тѣхъ нищо изобличително—нѣщо, което твърдѣ добрѣ илюстрира своеобразнитѣ и извратени понятия за доблесть и позоръ у автора.

Ние нѣма тукъ да се спираме върху истиностьта на всѣки фактъ по отдѣлно. Това е работа на бждещето, когато турскитѣ официални архиви и консулскитѣ отчети станатъ достояние на историка. Но все пакъ ще прѣдадемъ извѣстни описания, които, сами по себе, не могатъ да се окачествятъ инъкъ, освѣнъ като тенденциозни измислици. А нашата прѣка задача ще бжде да сгрупираме авторитетнитѣ доказателства—самоизобличения по всички горѣ-изложени обвинителни пунктове, които ни дава неволно патриотическата книга на Стаматиса Раптисъ.

I.

Павлосъ Меласъ.

Макаръ че прѣдметната книга носи името на *Капетанъ-Пулакасъ*, централна личность въ нея е гръцкиятъ поручикъ *Павлосъ Меласъ*, който дѣйствува въ Македония подъ псевдонима *Микисъ Зезасъ*.

Павлосъ Меласъ е първиятъ пионеръ на гръцката терористическа пропаганда въ Македония. Той възприема пръвъ идеята за реставриране гаснѣщата сила на елинизма въ Македония чрѣзъ изпращане на терористически чети. Той почва да вербува съмишленици, организира първата „елено-македонска отмъстителна“ чета, и имайки за принципъ, да унищожава българитѣ, додѣто „не остане ни единъ“, загинва не отъ български, а отъ турски куршумъ.

Въ въображението на гърцитѣ той е вече легендарна личность — герой и великомжченикъ на гръцката борба въ Македония и за това „историкътъ“ Стаматисъ Раптисъ съвсѣмъ сериозно го прѣвъзнася като *полубогъ*. Вѣрното е, че той дѣйствително въплощава въ себе си абсурдния гръцки патриотизъмъ, гръцкото вихрогонство и, на първо мѣсто, кървожадната ненависть на своята нация къмъ българското племе. Като андартинъ въ Македония, той е тоже заслѣпено орждие на тая тѣсногръдна шовинистическа идея, неспособенъ да се издигне до вѣрно и обективно схващане на идеята за свобода и човѣшки правдини, за тирания и безправие. И той осветява пръвъ ония вандалски приоми, които прѣдизвикаха погнуса у цивилизуванитѣ общества. Боравейки между едно безправно и жестоко тиранизирано население, той остава чуждъ за неговитѣ дѣйствителни нужди и страдания. Той вѣрва, или само се прѣструва, че вѣрва, какво мѣстната революционна организация се подържа изкуствено, съ насилия и тероръ, отъ агентитѣ на софийския комитетъ и че комитаджиитѣ сж убийци и разбойници отъ най-вулгарно естество, които, срѣщу богати заплати, искатъ да изкоренятъ елинизма и да обър-

натъ елинитѣ-патриаршисти въ българи и екзархисти. Меласъ счита, че мѣстното „вулгарофоно“ население се е подало на „лицемѣрнитѣ“ проповѣди за политическо освобождение, но че то въ дълбочинитѣ на душата си е все пакъ останало елинско. И въпрѣки това, той не му проповѣдва *искрена* борба за политическо освобождение, въ противовѣсъ на *лицемѣрнитѣ* български проповѣди, а го заставя да промѣня духовното си вѣдомство и го опълчава противъ дѣлото на мѣстната организация. Нѣщо повече, той „уважава“ турската власть, както самъ се изразява, и не крие — както по-доле ще видимъ — че дохажда въ Македония като турски съюзникъ. И дѣйствувайки така, Меласъ е увѣренъ, че служи на високъ идеалъ, както е увѣренъ и авторътъ, че е великомжченикъ на възвишена и благородна борба.

Такъвъ е Павлосъ Меласъ И ние ще използуваме даннитѣ, които ни дава Раптисъ, за мотивировка на горната характеристика.

Извѣстно е, че непосрѣдствено слѣдъ възстанието отъ 1903 г. между „вулгарофоното“ население, главно въ югозападна Македония, погнжсено отъ провокаторската роля на гръцкитѣ владици прѣзъ врѣме на борбата, се появи стремежъ къмъ отцѣпване отъ патриаршията. Гърцитѣ обясняватъ тия отмѣтвания отъ „великата черква“ съ комитаджийския тероръ (макаръ че първитѣ мѣсеци слѣдъ възстанието организацията бѣше почти съвършено парализирана); съ тѣхъ тѣ оправдаватъ и своята акция на отмъщение, на възстановяване силата и правата на елинизма въ Македония. Въ дѣйствителность идеята за терористическа борба се зароди въ главитѣ на атинскитѣ патриоти, разочаровани отъ неефикаснитѣ резултати на духовната и „просвѣтителна“ пропаганда, още прѣди възстанието. Бурнитѣ събития слѣдъ 20 юли 1903 година заставиха ги да прѣустановятъ започнатата акция, за да чакатъ усмиряването на възстаналитѣ мѣста, та да се нахвърлятъ послѣ върху тѣхъ. Така че, ако въ 1903 година нѣмаше битолско възстание, ние щѣхме още тогава да имаме засилено гръцко четнишко движение и междучетнишки борби.

Подготовитель на борбата се явява Меласъ. Той прѣзъ пролѣтьта и лѣтото въ 1903 година прѣдприема съ разузнавателна цѣль една обиколка въ югозападна Македония. Като „търговецъ на добитъкъ,“ той посѣщава разни центрове, „за да чуе отъ самитѣ селяни за неописуемитѣ имъ страдания, които теглили отъ безчестнитѣ българи“.[1]) Сжщата година, т. е. прѣди възстанието, той разправя на едни колибари въ планината Вичъ: „Ще дойдатъ отъ Атина всички богатски дѣца, за да се борятъ за великото отечество“.[2]) Слѣдъ тая рекогнисцировка Меласъ се връща въ Атина, дѣто заедно съ своя интименъ приятель и съмишленикъ Георги Вардасъ[3]) (по-послѣ капетанъ-Вардасъ и шефъ на всички гръцки чети) вербува съмишленици и изпраща нѣколко момчета въ Солунъ, съ поржка да отидатъ отъ тамъ въ Битоля. Единъ отъ тѣхъ, Георгиосъ Перосъ, обиколилъ повечето центрове въ югозападна Македония и прѣдалъ писменитѣ и устни поржчения на Меласа до разни гръцки патриоти въ вжтрѣшностьта; върналъ се послѣ въ Атина и занесълъ на Меласа много писма отъ Македония. Сжщото лѣто е била

[1]) Стр. 27.
[2]) Стр. 29.
[3]) Истинското му име е Георгиосъ Цонтосъ, поручикъ.

организирана първата чета, състоеща отъ 10 души. Нейното прѣдназначение било да подкрѣпи мѣстния капитанъ Вангелъ[1]) отъ село Сребърно, който е искалъ помощь отъ Атина, за да се бори по-успѣшно съ комитаджиитѣ.[2]) Въ началото на юни четата се срѣщнала въ Чуриловския монастиръ Св. Никола съ капитанъ Вангела и се поставила подъ неговата команда. Тѣ намирали прибѣжище въ нѣколко влашки и арнаутски села, (Клисура, Елеово, Негованъ и пр.) и въ градъ Костуръ. Въ послѣдния градъ ги заварило възстанието, и тѣ се върнали въ Гърция, „съ надежда, че подлитѣ и малодушни звѣрове ще се скриятъ въ софийскитѣ си скривалища“[3]). Но вмѣсто това, комитетътъ въ София „свикалъ всички разбойници и убийци и имъ обѣщалъ богатства и почести, ако продължатъ борбата *не вече противъ турцитѣ* (к. н.), а противъ гърцитѣ“[4]). Поради това Меласъ наново свиква съмишленицитѣ си въ Атина, извиква и мѣстнитѣ „елино-македонски капетани“ (Павлосъ отъ Зелово, Котасъ[5]) и извѣстния намъ вече Вангелъ отъ Сребърно, на съвѣщание, въ което се рѣшава да се продължи „дѣлото на отмъщение въ Македония.

---

[1]) Едноврѣмешенъ харамия, а по-послѣ прѣдводитель на турскитѣ потери; убитъ отъ организацията въ 1904 година.

[2]) Стр. 98.

[3]) Стр. 127.

[4]) Съ тази измислица „историкътъ“ (стр. 127) признава, че до тогава, т. е. до и прѣзъ възстанието, борбата на организацията е била насочена *противъ турцитѣ*. Защо тогава се изпращатъ „отмъстители“ още прѣди възстанието?

Умѣстно е тукъ да се отбѣлѣжи другъ единъ фактъ, който установява, че ако Меласъ се е заелъ прѣвъ да реализира идеята за гръцка четнишка дѣйность още прѣди възстанието, той, обаче, не е единственіятъ, който е гледалъ съ загриженость и завись на революционното брожение въ Македония, което, ржководено отъ българи, бѣше оставило на заденъ планъ до тогавашнитѣ национални разпри и пропаганди. Още прѣди Меласа, въ 1902 г., гръцкиятъ депутатъ отъ Воло, Картализъ, твърдѣ интименъ приятель на главния редакторъ на атинския вѣстникъ „Ембросъ“, бѣше обиколилъ Битолския вилаетъ, отдѣто описваше въ поменатия вѣстникъ на дълго и на широко своитѣ впечатления. Въ неговитѣ дописки и статии, които пълнѣха колонитѣ на „Ембросъ“ отъ 1902 година, доминираше мисъльта, че българитѣ съ своитѣ революционни проповѣди, отговарящи на въжделенията и нуждитѣ на мѣстното население, сж успѣли да оставатъ далечъ задъ себе си гърцитѣ, които се ограничаватъ само съ духовна и културна пропаганда. Тъкмо по това врѣме въ Леринско дѣйствуваше незабравимиятъ апостолъ-революционеръ Марко войвода. Картализъ е чувалъ отъ устата на своитѣ сънародници въ Битоля и Леринъ за невѣроятното влияние и тѣснитѣ връзки на тоя войвода съ населението. Картализъ въ своитѣ дописки не криеше своето съжаление и завись. Той завиждаше на тая широка популярность и фактическа власть, която бѣше успѣлъ да си създаде единъ бившъ български унтеръ-офицеръ и съжаляваше, задѣто направеното отъ Марко не е сторено още по-рано отъ нѣкой гръцки унтеръ-офицеръ.

Слѣдъ тия дописки на Картализъ „Ембросъ“ усили алармитѣ си за опасността, която застрашава македонския елинизъмъ. Малко по-сетнѣ, въ началото на 1903 год. Меласъ прѣдприема своитѣ „разузнавателни обиколки“ като „търговецъ на добитъкъ“ и заявява на овчаритѣ въ Вичъ, че отъ Гърция ще дойдатъ андарти. Почти въ сѫщото врѣме започва своитѣ дѣйствия главниятъ редакторъ на „Ембросъ“ Калапотакисъ, който по-послѣ става и прѣдсѣдатель на елино-македонския комитетъ въ Атина.

[5]) *Котe* е едноврѣмешенъ разбойникъ, послѣ членъ на организацията, която го осѫди на смъртъ за своеволията и прѣстѫпленията му; по-послѣ фаво-

Ето единъ моментъ отъ това съвѣщание, характеренъ за патриотизма и българоненавистничеството на Меласа.

Меласъ описва съ патосъ прѣдъ събралитѣ се страданията на македонскитѣ гърци, бичува равнодушието на гръцкото общество, глупостьта на управницитѣ и кани другаритѣ къмъ самопожертвување. [1]) Слѣдъ кратко мълчание той вдъхновенно добавя:

— Да послѣдваме примѣра на българитѣ.

— Но това е ужасно, забѣлѣжи единъ отъ приятелския кржжокъ.

— Да, имашъ право, отговори Меласъ, клатейки многозначително глава, но тогава, какво трѣбва да правимъ? Да скръстимъ ржцѣ, понеже сме истински християни, за да ни колятъ тѣзи звѣрове? Нека тогава отидемъ всички да имъ поднесемъ кръвьта си — та белки се наситятъ и оставятъ на малцина да се настанятъ въ нѣкое пусто и непристжпно мѣсто, за да помнятъ тамъ въ бждеще, че е сжществувала нѣкога Гърция и че произхождатъ отъ тази вѣчно славна земя. Кажете, кажете, защото ако продължаваме да спимъ, малко врѣме ще ни остане.

Меласъ плачеше.

— О, извика той, въобразете си, да загине съвсѣмъ, чрѣзъ най-жестоки и несправедливи срѣдства, елинизмътъ и да се прослави и засили България, тази нищожна и. . . Но защо да прибавямъ ругания? Не е ли достатъчно, да произнесе човѣкъ само името България, за да почувствува ужасъ и отвращение? И при все това, ние още споримъ върху това, което трѣбва да се прави.

Всички, които слушаха боговдъхновения мжжъ станаха на крака.

— Ножъ и револверъ! — казаха Котасъ и Киру.

— Само така може да се върши работа противъ звѣроветѣ, прибавиха и другитѣ.

— Тогава, поде Меласъ, всички ще излѣземъ, всички ще измремъ, а другитѣ елини да правятъ каквото щатъ.

— Да, Павле, да, каза Вардасъ. Това ще стане, но мисля, че трѣбва да направимъ прѣдварително една обиколка въ Македония.

— Великолѣпна идея, извикаха всички. Необходимо е едно прѣдварително изучване.

— Значи, съгласни. Заклевате ли се? запита Меласъ.

— Заклеваме се да дадемъ живота си за отечеството, отговориха всички.

Това бѣше на 28 февруари 1904 година". (Стр. 130—131).

*

Първитѣ дни на май петима капетани, [2]) начело съ Микиса Зезасъ (Меласъ), придружени отъ петима адюданти-вѣстови, минали границата и навлѣзли въ Македония. Слѣдъ четири-мѣсечна обиколка тѣ се върнали въ Атина. Въ Гърция идеята е вече достатъчно популяризирана. Въ Атина е образуванъ комитетъ, прѣдсѣдателствуванъ отъ Д. Калапотакисъ, редакторъ на патриотическия в. „Емброс". Комитетътъ прѣзъ августа изпраща въ Македония една чета подъ войводството на Каудисъ, критянинъ. Меласъ сжщо рекрутира нови отмъстители, все критяни [3]), и се готви да излѣзе и се залови сериозно за работа. Къмъ края на августа той

ритъ на покойния Янковъ, който бѣше се събралъ съ него за борба противъ „Вжтрѣшната рев. организация", и най-сетнѣ орждие на костурския гръцки митрополитъ Германосъ Каравангелисъ и „елино-македонски капетанъ". Въ книгата е фотографиранъ въ българска офицерска униформа, подарена му за споменъ и благодарность отъ покойния Янковъ. . . .

[1]) Стр. 127—130.

[2]) Между тѣхъ и мѣстнитѣ „елини" Котасъ и Павлосъ Киру.

[3]) Стр. 138—159.

е вече въ Македония съ титлата *αρχιγος*—началникъ и инспекторъ на всички чети.[1]) Първиятъ подвигъ на капетанъ Зезаса е убийството на българския учитель и на свещеника отъ село Прекопана. Непосрѣдствено слѣдъ това той прѣдприема едно нападение въ с. Неретъ, дѣто, по свѣдѣнията му, се приели комитаджии. Меласъ доближилъ селото и се приготвилъ за атака, когато ненадѣйно се чули отъ срѣщнитѣ хълмове силни гърмежи.

Ето тази сцена:

„— Началнико, — обръща се едно отъ момчетата къмъ Меласа, — да отида азъ отъ другата страна, за да нападна тия кучета отъ горѣ. Тѣ не сж мжже и ще го ударятъ на бѣгъ.

— Не, не, Болани, каза Меласъ, чакай, защото, струва ми се, че не сж комитаджии. Тѣ сж много и. . .

Меласъ прѣкжсна думата си, и до като продължаваха гърмежитѣ, наблюдаваше внимателно съ далекогледа.

Деньтъ бѣше вече достатъчно напрѣдналь, та прѣдметитѣ можеха по-ясно да се различаватъ.

— *Да, продължи Меласъ. Хайде да бѣгаме. Това е аскеръ, а ние нѣмаме причини да се биемъ съ турцитѣ.* (*Βέβαια, ἐξηκολούθησε ὁ Μελᾶς. Πᾶμε νὰ φύγωμε. Εἶνε στρατὸς καὶ μεῖς δὲν ἔχομε κανένα λόγον νὰ χτυπήσωμε μὲ τοὺς τούρκους*). Отиде, прѣдадени сме отъ нѣкой подлецъ.

Отмъстителитѣ, противъ волята си, послушаха началника и сложиха оржжието си". [2])

За да отмъсти за убийството на четирма гъркомански първенци,[3]) извършено отъ българския войвода Тане, Меласъ прѣдприелъ ново нападение противъ една комитаджийска чета въ Неретъ. Комитаджиитѣ си послужили съ бомби и слѣдъ продължително сражение успѣли да избѣгатъ, като оставили трима убити, а гърцитѣ единъ раненъ.[4]) Отъ тамъ Меласъ се упжтилъ къмъ Статица, кждѣто и намѣрилъ гроба си.

Около смъртьта и погребението на Меласа, Раптисъ прѣдава не малко невѣрности и фантастични описания. Въ Статица се криялъ българскиятъ войвода Митре Влаха, който щомъ узналъ за пристигането на „отмъстителитѣ", подло избѣгалъ. Като стигналъ въ сигурно мѣсто, Митре съчинилъ до военния комендантъ въ Костуръ писмо, въ което му съобщавалъ, че се намира въ Статица, и го канилъ съ най-оскърбителни изрази на сражение. Комендантътъ се разгнѣвилъ и далъ веднага разпореждане да се концентриратъ отъ всички страни войски въ Статица. На 13 октомврия при зори селото било заобиколено, и турцитѣ, мислейки, че имагъ работа съ четата на Митре Влаха, започнали сраженията. Всички андарти сполучили да се измъкнатъ и избѣгатъ. Само Меласъ, заедно съ нѣколко други момчета, нѣмалъ възможность да направи това. На излизане отъ кжщата той падналъ убитъ, а андартътъ Боланисъ — раненъ и плѣненъ.[5])

---

[1]) Числото на „отмъстителитѣ" чети е вече значително; капетани сж: Баколасъ, Кокиносъ, Каудисъ, Хасотисъ, Бурасъ, Пулакасъ и пр. — всички гърци отъ Елада и Критъ, съ изключение на извѣстнитѣ намъ нѣколцина ренегати.

[2]) Стр. 45.

[3]) Върху това убийство ще имаме случай да се повърнемъ.

[4]) Стр, 55—58.

[5]) Стр. 59—64.

Ще дадемъ тукъ само нѣкои подробности, които „историкътъ“ описва подъ заглавие „Убийство на полубогъ и нараняване на лъвъ“. [1])

Слѣдъ като дойдоха на себе си отъ страха и вълнението, — казва се въ книгата, — селянитѣ започнаха да говорятъ съ удивление за капетанъ Зезаса. Тѣ останаха изненадани, когато разбраха, че подъ псевдонима Зезасъ се е крилъ единъ чутенъ младежъ, принадлежещъ къмъ една отъ най-знатнитѣ фамилии на елинизма, единъ младежъ, който се е въодушевлявалъ само отъ една мечта: да види Гърция велика и славна, каквато е била въ древностьта, да види поробенитѣ си братя да празднуватъ, *подъ сѣнката на бѣло-синьото знаме,* (*ν ἀπανηνυρίζουν ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς κυανολεύκου σημαίας*) — радоститѣ и щастието на единъ възвишенъ животъ подъ небесната свѣтлина на свободата.

Женитѣ отъ Статица оплаквааха загубата на рѣдкия юнакъ и народната муза завѣща на бждещитѣ поколѣния македонски орачи и овчари—пѣсни, въ които гръцката душа оплаква елегично прѣждеврѣменната смъртъ на прѣкрасния Микиса Зезасъ. [2])

Горниятъ пасажъ не е важенъ за насъ като илюстрация на настроението и чувствата на селянитѣ въ Костурско спрѣмо Меласъ и спрѣмо андартитѣ въобще — всѣка нация може свободно да се тѣши съ илюзии— а като доказателство за това, че задъ всички гръцки оправдания, проклятия и свирѣпости въ Македония се крие идеята за присъединението на тая страна къмъ „майка Елада“, идея, която дѣйствително ржководи Меласа и цѣлата гръцка терористическа борба и реализирането на която гърцитѣ прѣслѣдватъ не чрѣзъ борба съ турцитѣ, а унищожавайки българщината. . .

Отъ разкаянието, което обладало турцитѣ, когато сж разбрали, че убитиятъ не е Митре Влахътъ, а Меласъ, се вижда, че българскитѣ селяни сж прибѣгнали много основателно до хитрость:

Доказано е, — казва се по-нататъкъ въ книгата, — че турскитѣ офицери, които сж командували войската въ Статица, сж съжалявали много, когато се убѣдили, че вмѣсто омразния Митре Влаха, съ когото сж мислили, че се сражаватъ, сж убили благородния и великодушния капетанъ Зезасъ — човѣка, който бѣше се отрекълъ отъ себе си, за да посвети великата си и възвишена душа на своитѣ слаби братя, на свободата и на славното си и велико отечество. [3])

Слѣдъ смъртъта на Меласъ разпръснатитѣ негови другари успѣли да се събератъ надъ Статица. Тамъ гъркоманскиятъ свещеникъ имъ занесълъ „въ сребъренъ дискъ, покритъ съ копринена кърпа“ главата на убития шефъ. Облѣченъ въ свещеническитѣ си одежди, той прочелъ заупокойни молитви, произнесълъ неизбѣжната патриотическа рѣчь за „великото отечество“, причестилъ паликаритѣ, слѣдъ което главата била занесена и погребена въ околностьта на село Желево. Тамъ „елинскитѣ

---

[1]) Стр. 63.

Истината по убийството на Меласъ е слѣдната. Българскитѣ селяни не криятъ, че писмо до хукюмата въ Костуръ дѣйствително е имало. Но то е било съчинено и изпратено не отъ Митре Влаха, който не се е намиралъ въ Статица и, слѣдователно, не е избѣгалъ прѣдъ Меласа, а отъ нѣкои селяни. Послѣднитѣ сж писали въ хукюмата, че въ селото се крие Митре Влахътъ, понеже не сж били сигурни, че ако кажатъ истината, турцитѣ ще прѣдприематъ нѣщо противъ андартитѣ. И имайки всички основания и всичкия интересъ да се освободятъ отъ единъ човѣкъ, който е отишълъ да ги гори и погърчва, сж прибѣгнали до хитрость

[2]) Стр. 69—67.

[3]) Стр. 67.

дѣвици иматъ отъ тогазъ грижата да обсипватъ осветеното мѣсто съ пъстри, миризливи цвѣта". [1])

За характеристика на Меласа, като *гръцки патриотъ*, могатъ да послужатъ нѣколко негови писма, писани до задушевния му приятель Вардасъ. Едно отъ тѣхъ се отнася до бунтовническата дѣйность на Меласа прѣзъ врѣме на критското възстание отъ 1896 година, а другитѣ— за неговата организаторска работа въ 1903 година. Отъ тѣхъ се вижда, че макаръ и жертва на заблужденията, които сж заслѣпили гръцката нация и извратили нейнитѣ понятия за националенъ и човѣшки моралъ въ патриотическитѣ борби, П. Меласъ се движи отъ по-дълбоки чувства и служи съ искреность и ентусиазъмъ на идеитѣ си.

„Заклевамъ те, — пише той на Вардаса въ 1896 година 17 май, — въ всичко скжпо, което имашъ, да ме повикашъ, щомъ се образува и най-малката чета, за да замине въ Критъ. На тебъ оставамъ да изберешъ сгодния моментъ. Когато дойде врѣме да заминешъ ти, ако си човѣкъ и добъръ патриотъ, извикай ме безъ да кажешъ абсолютно нищо никому". [2]) Отъ сжщитѣ неудържими патриотически пориви е обладанъ Меласъ и въ 1903 година, когато се почва неговата македонска дѣйность. Съ дата 2 августъ 1903 година той пише на приятеля си Вардасъ: „Ще тръгна и азъ като простъ войникъ съ чегата на Руваса, защото се боя, че при страшнитѣ страдания, които търпятъ нашитѣ поробени братя отъ нашествията (на българитѣ — бѣл. н.), ако азъ продължавамъ да стоя тукъ, всрѣдъ страшното равнодушие на официални и неофициални кржгове, страхъ ме е да не полудѣя; тъй че по-скоро за да се изцѣря, рѣшихъ да избѣгамъ". [3])

За организаторската и главорѣзна дѣйность на Меласа въ Македония най-цѣненъ документъ е неговото „изложение" до Централния комитетъ въ Атина. Въ него Меласъ дава отчетъ за резултатитѣ отъ обиколката и описва впечатленията си отъ посѣтенитѣ мѣста. [4])

Веднага се упжтихъ въ Елеово — четемъ въ „изложението" [5]) и отъ тамъ въ Прѣкопана, дѣто бидоха убити веднага прочутитѣ българи, свещеникътъ и учителътъ. И двамата заемаха видни мѣста въ комитета.

Свикахъ селянитѣ, и специално старѣйшинитѣ (тѣ сж бивши православни и сж се отцѣпили на сила [6]) и имъ прѣпоржчахъ да се повърнатъ къмъ православието.

Запитахъ ги да ми кажатъ свободно, да ли тѣхната съвѣсть е българска и убѣжденията имъ схизматически, като имъ заявихъ, че ше ги уважа, но че нѣма да допустна никому да обрѣща чрѣзъ тероръ елинитѣ въ схизматици.

Нещастницитѣ, едни подъ влиянието на страха, внушенъ отъ убийството на съселянитѣ имъ, [7]) други съ истинска радость ме увѣриха, че душата

---

[1]) Стр. 77.

[2]) Стр. 78.

[3]) Не е безинтересно да се забѣлѣжи, че Меласъ е родомъ албанецъ. Той се гордѣялъ съ своето албанско произхождение, считайки, че и албанцитѣ сж часть отъ елинското племе (както и македонцитѣ сж „елини-вулгарофони"). „Павлосъ Меласъ — четемъ въ 190 стр. на книгата, която ни занимава — хранѣше въ великата си душа убѣждението, че е *елинъ-албаносъ*", т. е. гърко-албанецъ. И така, на чело на новата гръцка „епопея" стои единъ албанецъ, както и най-великитѣ имена отъ гръцката революция, *Боцарисъ, Зервасъ, Цавелассъ, Мяулисъ* и пр. сж имена не на елини, а на албанци или славяни.

[4]) Това „изложение" (стр. 407—478) е най-цѣнниятъ документъ въ книгата на Раптиса. То е цѣлото едно самоизобличение за гърцитѣ, и за това ние често ще си служимъ съ цитати отъ него.

[5]) Стр. 409.

[6]) Като че ли има българи, които да не сж „бивши православни" т. е. патриаршисти.

[7]) На убититѣ отъ четата на Меласа български учитель и свещеникъ.

имъ никога не е прѣгръщала схизмата, нито българскитѣ идеи, и ще изпълнятъ съ готовность, каквото имъ заповѣдамъ.

Тогава имъ казахъ, че искамъ отъ тѣхъ да се закълнятъ въ православието, и второ, да подадатъ въ такава смисъль прошение до каймакамина и до митрополита.

Прѣдъ послѣдния да се явятъ вжтрѣ въ десеть дена най-много и да поискатъ да имъ се изпрати гръцки свещеникъ и учитель.

Заявихъ имъ още, *че ще считамъ за българинъ* и клѣвопрѣстжпникъ оня, който прѣстжпи клетвата си, *и ще му наложа свотвѣтното наказание.* (*Εδήλωσα δε εἰς αὐτοὺς, ὅτι τὸν τυχόν δυστροποῦντα εἰς τὰ ἀνωτέρω μετα τον ὅρκον ὃν μοι ἔδωσαν, θέλω θεωρήσει ὡς Βούλγαρον καὶ ἐπίορκον καὶ τιμωρήσει ἀναλόγως*).

Въ Сребърно сжщо разтурихъ сжществуващето настоятелство (комисия) и задължихъ жителитѣ да отидатъ да се поклонятъ на нашия митрополитъ.

Единъ отъ членоветѣ на комисията имаше синъ учитель въ българското село Зелениче. Слѣдъ като ми се заклѣ доброволно въ православието и въ елинизма, задължихъ го да го отегли (отъ българщината) вжтрѣ въ една седмица.

Нѣкои отъ горнитѣ искания вече се изпълниха, *но ако не се изпълнятъ всички вжтрѣ въ казания срокъ, тогава ще бждатъ убити нѣкои отъ пооопаснить членове на разтурената комисия, на които слъдъ залавянето имъ подарихъ живота само подъ такива условия*". (*Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τινὰ ἐγένοντο ἤδη ἐὰν ὅμως δὲν γίνωσι πάντα μέχρι τῆς λήξεως τῆς ὁρισθείσης προθεσμίας, τότε θά φονευθῶσι τινὲς ἐκ τῶν φοβερωτέρων τῆς διαλυθείσης Βουλγαρικῆς ἐπιτροπῆς εἰς οὓς συλληφθέντας ἐχάρισα τὴν ζωὴν μόνον ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους* — Стр. 410)

И така, Меласъ хемъ „уважава" убѣжденията на селянитѣ, хемъ *застави* населението да се кълне и прѣгръща „вжтрѣ въ извѣстенъ срокъ" — но все пакъ *доброволно!* — православието и елинизма.

Само тия редове биха били достатъчни, за да покажатъ, колко е отвратителна и мизерна каузата, на която служатъ „полубогътъ" Меласъ и неговитѣ сподвижници.

Сжщата насилническа политика Меласъ води и къмъ съзнателнитѣ власи, макаръ че влашкото население не е подържало чети и комитети и слѣдователно не е могло да убива „елини".

Въ Бѣлъ-Каменъ"[1])—казва Меласъ въ „Изложението" си — наложихъ (и се изпълни) да се отстеглятъ единственитѣ седемь ученици на основното тамъ румънско училище.[2])

По-нататъкъ въ „Изложението" четемъ:

Огъ тамъ отидохъ въ Неретъ. Тукъ владѣе една хайка отъ три-четирма безобразници, които тромократизиратъ не само селото, но и околностьта. *Необходимо нужно бъше да се прѣмахнатъ и тѣ.*

Обаче въ момента, когато Меласъ се тъкмѣлъ да започне нападението, четата му се натъкнала на аскеръ, и той се видѣлъ принуденъ да отложи акцията си.[3])

Меласъ се оплаква, че неговата дѣйность се затруднява много „поради липсата на каква-годѣ вжтрѣшна организация".[4]) И за това се заема да попълни тази празднота. Като центрове на района Неретъ—Неговань—Екши-Су—Зелениче—Невеска, той избралъ албанскитѣ (гъркомански) села Неговань и Елеово, понеже тѣ били „прѣданни на елинизма".

---

[1]) Куцовлашко село въ Леринско.
[2]) Стр. 411.
[3]) Стр. 411.
[4]) Стр. 413.

Обяснимо е, защо той прѣнебрѣгва вулгарофоннитѣ-екзархийски и даже вулгарофоннитѣ-патриаршийски села, на които е дошелъ „да помага“ . . .

Като общъ ржководещъ центъръ Меласъ опрѣдѣлилъ селото Невеска (влашко). Той основалъ и нови управителни тѣла въ Елеово, Сребърно, Неговянъ, Бѣлъ-Каменъ и Долно-Котори. Тѣхнитѣ длъжности сѫ три: „Даватъ приемъ и пазятъ нашитѣ чети. Второ, грижатъ се за безопасността на селото, и трето, водятъ пропаганда вжтрѣ въ селото и въ околността“. [1]) Меласъ не крие, че е допълнилъ своя правилникъ съ членове „отъ правилника за вжтрѣшната служба на разбойническия комитетъ“. [2])

Меласъ описва още „комичния страхъ“, който обзелъ българитѣ при появяването на андартитѣ: едни отъ първатѣ хора на българския комитетъ избѣгали, други побързали да му прѣдложатъ услугитѣ си. Но той имъ отговорилъ, че „не иска тѣхнитѣ услуги а — *главитѣ имъ*“. (*Εὐς αἰτοὺς ἀπήντησα ὅτι οὔτε τὴν πίστην των θέλω οὔτε τὰς ὑπηρεσίας των ἀλλὰ θέλω τὰ κεφάλια των* — Стр. 419).

„Полубогътъ“ на нова Елада става още по-отратителенъ съ своето отношение спрѣмо турската власть. Той, човѣкътъ, който въ 1896 година се борѣ противъ турската тирания въ Критъ, сега се задоволява само да търси български глави и остава слѣпъ къмъ турската тирания. Нѣщо повече, той уважава правителството и аскера и дири тѣхното приятелство. Като описва „отличното впечатление“, което появяването на андартитѣ произвело у турцитѣ, Меласъ продължава така:

„За добро или зло, писахъ на Леринския каймакаминъ писмо, въ което му заявихъ, че моята цѣль е само да накажъ̀вамъ долофонитѣ българи и да защищавамъ нашитѣ братя отъ българскитѣ орди; че нѣма да закачамъ никого че плащамъ за всичко, че уважавамъ турското правителство и войската, прѣдъ която винаги ще се отстранявамъ, освѣнъ ако бжда заобиколенъ, въ който случай, разбира се, нѣма да се прѣдамъ. (*Ὅτι οὐδένα θὰ πειράξω, ὅτι πληρώνω τὰ πάντα, ὅτι σέβομαι τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν στρατὸν πρὸ τοῦ ὁποίου πάντοτε θὰ παραμερίζω, ἐκτὸς ἂν περικυκλωθῶ ὑπ αὐτοῦ βεβαίως δὲν θα παραδοθῶ.*) Както се научихъ, това ми писмо разсърдило господина каймакамина, но за щастие, още не съмъ почувствувалъ послѣдствията отъ гнѣва му, освѣнъ злополуката при Неретъ, която, както се уча, е съвсѣмъ случайна, тъй като войската случайно е минавала по това врѣме тамъ.[3])

Това е то „полубогътъ“ Меласъ.

II.

„Общи упжтвания за македонскитѣ чети“.

Не по-малко цѣненъ документъ за цѣлта и срѣдствата и въобще за характера на гръцката четнишка пропаганда въ Македония прѣдставятъ „Общитѣ упжтвания за македонскитѣ чети“.[4]) Тѣ сѫ изпратени отъ централния комитетъ въ Атина до „елино-македонскитѣ“ капетани, наскоро слѣдъ загинването на Меласъ.

Ще ги прѣдадемъ изцѣло.

[1]) Стр. 413—414.
[2]) Стр. 415.
[3]) Стр. 422. За турско-андартскитѣ отношения ще говоримъ специално по-долѣ.
[4]) Стр. 319—323.

Да се разтурятъ *чрѣзъ каквито и да е срѣдства* всички български настоятелства на комитетитѣ въ разнитѣ села, и да се основатъ гръцки съ задача, да прикриватъ гръцкитѣ чети и да се грижатъ за безопасностьта на селото.

Да се назначатъ куриери *срѣщу единъ наполеонъ на мѣсецъ и съ обѣщание на специално възнаграждение за всѣка сполучлива работа.*

Понеже всѣка акция трѣбва да носи чисто македонски характеръ, нужно е да се дѣйствува прѣзъ пролѣтьта и лѣтото за създаване на групи, двѣтѣ трети на които да сж съставени отъ македонци.

Въ кржга на това набиране трѣбва да влѣзатъ всички епархии на Битолската область.

За това трѣбва да стане разбирателство съ надлежнитѣ лица и да се установи редовна пощенска служба.

Да се дадатъ заплати, съгласно съ послѣдното изложение на Меласа, на всички, които при него сж получавали такива.

Да се държатъ редовно проповѣди за патриотизмъ, себеотречение *и любовь къмъ общата Майка* (Елада—бѣл. н.)

Да се разпореди разпрѣдѣляне на епархиитѣ въ райони съ по трима или четирма войводи всѣки и съ съотвѣтното число борци, новитѣ отъ които ще носятъ титлата *арматолосъ*, а изпитанитѣ момчета—титлата *паликари.*

Всѣки, който за пръвъ пѫть постжпва на служба, или пъкъ приима нова такава, трѣбва, ако се разполага съ врѣме, да даде клетва, че ще изпълнява вѣрно длъжностьта си.

Ако кой да е отъ членоветѣ, които съставятъ групитѣ, прѣстжпи строгия принципъ на уважение честьта и имота на жителитѣ въобще, или стане причина за ощетяване на народнитѣ интереси, наказва се строго, или се изключва, или се *отказва и лишава отъ заплатата си.*

Четитѣ трѣбва да покровителствуватъ специално турския елементъ въ Македония, *не само за да спечелятъ покровителството на турскитѣ власти, но и за да бѫде тоя елементъ разположенъ къмъ насъ и да прѣдпочита гърцитѣ въ случай на каквато и да било промѣна въ сждбата на Македония.* (*Ἐξαιρετικῶς δέον τὰ σώματα νὰ περιπολοῦνται τὸ Ὀθωμανικὸν στοιχεῖον τῆς Μακεδονίας, ὄχι μόνον ὅπως ἐπιτύχωσι τὴν ἀνοχὴν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ἀλλ' ὅπως καταστῇ εὔνουν πρᾶς ἡμᾶς καὶ προτιμᾷ τοὺς Ἕλληνας εἰς πᾶσαν τυχὸν μεταβολὴν τῆς τύχης τῆς Μακεδονίας* — Стр. 322).

Първитѣ и главни дѣйствия на елино-македонскитѣ чети трѣбва да иматъ за прѣдметъ наказанието на българскитѣ долофони, (убийци—бѣл. н), които се считатъ подозрителни или опасни, и прѣслѣдването на българскитѣ чети.

Това ще съставя главното, ежедневното, така да се каже, занятие на елино-македонскитѣ чети.

Акции, които могатъ да прѣдизвикатъ аларма, възмущение или ужасъ, като поголовни клането на цѣли села, трѣбва строго да се избѣгватъ, *освѣнъ въ случаитѣ, когато тѣ се окажатъ необходими за примѣръ на контръ-отмъщение.*

Да се защищава гръцкото население.

Да се покровителствува.

Да се възвръща то къмъ православието, ако се е отказало отъ него, или ако е прибѣгнало къмъ схизмата насилствено и противъ съвѣстьта си.

Да се наказватъ прѣдателитѣ, долофонитѣ и разбойницитѣ, както и тѣхнитѣ агенти въ разнитѣ села.

Ето общата програма за дѣйность.

Елинска Македония вижда въ хората, които се борятъ за нея, драгоцѣнно сѣме, което ще принесе обиленъ плодъ на нацията.

(Печатъ). *П. Сароглосъ*
Д. Ик. Калапотакисъ.

Тия упжтвания говорятъ сами и не се нуждаятъ отъ много коментарии.

Гърцитѣ сега признаватъ сами всичко онова, което до 11 юлия 1908 година, било отъ срамъ прѣдъ европейския свѣтъ, било по други съо-

бражения, сж имали интересъ да маскиратъ, извръщатъ и криятъ. Тѣ сега установяватъ сами, по единъ неоспоримъ начинъ, че терористическата имъ пропаганда се организира и дирижира отъ Атина; че отмъстителитѣ имъ, уроженци въ грададната си часть на Гърция и на Критъ, сж наемници, чието „ежедневно занятие“ е, да унищожаватъ българитѣ, подведени подъ общия знаменатель на „разбойници“ и „долофони“; че тѣхната мисия е да повръщатъ отцѣпеното отъ патриаршията гръцко (т. е. „вулгарофоно“) население въ „лоното на православието“; че тѣ търсятъ съюза и приятелството на турската потиснически власть и дѣйствуватъ винаги отъ името на „великата майка“ Елада.

Всичко това не бѣше за никого тайна. Доказателства не липсваха и до 11 юлия 1908. Гърцитѣ, обаче, опровергаваха всичко това, и го отдаваха на „българскитѣ клевети“. Сега го признаватъ безъ стѣснение и даже съ гордость. А това не е безъ значение и слѣдъ промѣната на режима въ Отоманската империя.

III.

Турско-андартското сътрудничество.

Къмъ даннитѣ, които досегашното ни изложение дава относително становището на андартството къмъ турския деспотически режимъ, къмъ войската и органитѣ на властьта, и въобще къмъ турцитѣ, ще сгрупираме тукъ и останалитѣ данни отъ тоя родъ.

Андартътъ Боланисъ описва сражението въ Статица, [1]) въ което е загиналъ Меласъ. Войската е заобиколила квартирата и започнала да чупи вратата. Андартитѣ стоятъ съ скрѣстени ржцѣ и чакатъ . . . Само Боланисъ се мжчи да крѣпи отвжтрѣ вратата, която вече пращи подъ ударитѣ отвънъ. И ето защо: „Ние—казва Боланисъ—не прибѣгнахме прѣзъ всичкото врѣме къмъ никакво нападателно дѣйствие, понеже имахме отъ началника устна заповѣдь, да не стрѣляме противъ войската, и, даже когато сме заставени —да стрѣляме въ въздуха“. (διότι εἴχομεν ῥητὰς διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγοῦ νὰ μὴν πυροβλήσωμεν κατὰ τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀναγκαζόμεθα εἰς τοῦτο νὰ πυροβολῶμεν εἰς τὸν ἀέρα — Стр. 85).

Една нощь къмъ края на юния 1904 г. караулитѣ на Вангеловата чета, състоеща отъ елини и критяни, които му изпратилъ Меласъ, забѣлѣжили при село Бабчуръ (въ политѣ на пл. Вичь) стотина въоржжени хора. Караулитѣ ги взели за българи, и се завързала стрѣлба и отъ двѣтѣ страни:

Обаче, начинътъ, по който стрѣляха враговетѣ на отмъстителитѣ, нѣколко изсвирвания съ тржба и размѣнени турски сигнали убѣдиха капетанъ Вангела, че има срѣщу себе си войска.

По това врѣме капетанъ Вангелъ бѣше принесълъ голѣми услуги на турската войска, не само защото бѣше служилъ за водачъ на войската при прѣслѣдването на българскитѣ възстанически чети, но и бѣше участвувалъ самъ съ безподобна храбрость въ станалитѣ сражения.

За това турскитѣ офицери отъ тоя районъ бѣха дали на храбрия македонецъ „парола“, чрѣзъ която да се избѣгватъ стълкновенията, които по недоразумѣние биха могли да станатъ между него и войската. (Δι' αὐτὸ οἱ Τοῦρκοι ἀξιωματικοὶ τῆς περιφερίας ἐκείνης, ἔχον δώσῃ „παρόλαν“ εἰς τὸν γενναῖον Μακεδόνα, ὅπως δι' αὐτῆς ἀποφεύγονται αἱ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ ἐκ παρεξηγήσεως συμπλοκαί — Стр. 114).

[1]) Стр. 82—87.

Парола е тайниятъ знакъ, който тѣ знаяха и съ който си служаха въ общата борба, цѣлта на която бѣ потушването на лъже-възстанието, организирано отъ Чакаларова, Попова и Сарафова заедно съ софийскитѣ комитаджии.

Капетанъ Вангелъ заповѣда на своитѣ паликари да спратъ стрѣлбата.

И стоещитѣ на срѣща имъ направиха сѫщото.

Капетанътъ извика „паролата", и веднага получи отговоръ отъ единъ турко-албанецъ офицеръ.

— Войска е, каза той на своитѣ паликари.

— Ела, капетане, да те видимъ, извика отъ шумака турскиятъ офицеръ.

Капетанъ Вангелисъ Георгиу слѣзе и се срѣщна съ турскитѣ офицери. Той имъ изказа съжаленията си за недоразумѣнието, което стана по причина на нощната тъмнина, и слѣдъ като се сбогува приятелски съ началницитѣ на тоя отредъ, върна се при четата си.

Войската продължи пѫтя си къмъ Черешница. [1])

Другъ единъ фактъ, който доказва, че гръцкитѣ владици андартствуватъ съ знанието, и даже при сътрудничеството на правителството и на войската. На 28 юния костурскиятъ митрополитъ Каравангелисъ, конвоиранъ отъ 27 войници-албанци подъ началството на чаушитѣ Рустемъ-бея и Шефкетъ-ага, пристигналъ въ Елеово. Капетанъ Вангелъ се научава веднага и пристига съ четата си въ сѫщото село. Тамъ „отмъстителитѣ" присѫтствуватъ на литургията, отслужена отъ митрополита. Митрополитътъ продължилъ отъ тамъ обиколката си, „учейки и просвѣщавайки благочестивото си паство въ истината". И прѣзъ цѣлото пѫтуване четата на Вангелъ го придружавала „тайно", безъ да се отдѣли отъ него. [2])

На 24 юлия единъ отредъ отъ 400 войници отивалъ къмъ Клисура, за да нападне една комитаджийска чета отъ 500 и повече (!) българи. „Елино-македонцитѣ" слѣдвали отъ извѣстно разстояние подиръ войската. Между Маврово и Горници офицеритѣ се спречкали помежду си и се върнали назадъ. „Обаче отмъстителитѣ *заедно съ познатитѣ имъ отъ обиколката на костурския митрополитъ албанци-чауши Рустемъ и Шефкетъ, придружавани само отъ четирма солдати,* продължиха пѫтя си къмъ Клисура". И стигнали на 300 крачки отъ позицитѣ на българитѣ. „Войницитѣ щомъ видѣха, че българитѣ сѫ близу двадесеть пѫти повече и настанени на силни позиции, поискаха отъ чаушитѣ да се отстранятъ отъ това опасно мѣсто. Но Рустемъ и Шефкетъ не приеха да отстѫпятъ". Тѣ казали на войницитѣ:

— **Идете си вие, страхливци, а ние ще останемъ съ паликаритѣ, белки направимъ нѣщо.** (Ὁ Ρουστὲμ ὅμως καὶ ὁ Σαφκὲτ δὲν ἐδέχθησαν νὰ ὑποχωρήσουν. — Ἔσεῖς, κουτίβες, εἶπον εἰς τοὺς στρατιώτας, νὰ πᾶτε ἐμεῖς ὅμως θὰ μείνωμεν μὲ αὐτα τα παληκάρια κι' ἂν μπορέσομε κάτι θὰ κάμωμε — Стр. 122).

И двамата чауши взели участие въ сражението противъ бълг. чета. [3])

Къмъ срѣдата на августа атинскиятъ комитетъ рѣшилъ поради многото турски войски, натрупани на границата, да прѣустанови врѣменно изпращането на чети. Тогава Меласъ писалъ на критския капетанъ Леонидасъ Малекосъ, чакащъ заповѣдь въ Тесалия, за да мине съ четата си границата, да разпустне момчетата и да отиде въ Атина. Меласъ се старае да умири недоволния капетанъ и му казва:

---

[1]) Стр. 112—115.
[2]) Стр. 115—116.
[3]) Стр. 120—123.

„— Не виждашъ ли, Леонида, че турцитѣ не могатъ да разбератъ, *че ние нѣмаме нищо противъ тѣхъ и че ние тъкмо имъ помагаме противъ българскитѣ разбойнически чети*". (Βλέπεις οἱ Τούρκοι ὅτι δὲν μποροῦν νὰ καταλάβουν ὅτι ἐμεῖς δὲν τάχουμε μαζή τους καὶ ὅτι ἴσα-ἴσα τοὺς βοηθοῦμε ἐναντίον τῶν Βουλγαρικῶν λῃστοσυμμοριῶν — Стр. 151).

Капетанъ Каудисъ се готви да нападне въ с. Неретъ четата на българския войвода Стойко, но въ послѣдния моментъ узнава, че въ селото се намира и единъ таксилдаринъ съ педесеть войници. Андартитѣ правятъ съвѣщание. Каудисъ настоява, да не се прѣдприеме нападението.

— Ние, момчета, не сме дошли тукъ за да дѣйствуваме на своя глава, а споредъ заповѣдитѣ, които ни сж дадени, — казва той.

„— Да, да, отговориха момчетата.

— *Е, добрѣ, нали постоянно ни дрънкатъ, че трѣбва на всѣка цѣна да избѣгваме сблъсквания̀та съ турската войска?*" [1])

Идеята за кървавата свадба въ село Зеленичe, едно отъ най-дивашкитѣ дѣла на андартитѣ, е дадена отъ нѣкой си Сульо, турчинъ отъ Зеленичe. Сульо прѣдвожда капетанитѣ Рувасъ, Каудисъ и Пулакасъ, посочва имъ свадбарската кжща, а прѣзъ врѣме на нападението успокоява аскеритѣ и съселянитѣ си турци, като ги увѣрява, че не се касае за нападение противъ тѣхъ. И андартитѣ оставатъ свободни за да довършатъ съ свадбаритѣ... [2])

Ето и нѣкои пасажи отъ извѣстния рапортъ на Меласа:

Всички жители, — казва Меласъ, [3]) — турци и турко-албанци сж ентусиазирани отъ нашето присжствие; отъ всѣкждѣ ни се правятъ отъ тѣхна страна прѣдложения за искрено и безкористно сътрудничество. Безъ да отблъсвамъ прѣдложенията имъ, азъ се отнасямъ къмъ тѣхъ резервирано, чакайки да се сдобия съ повсеч доказателства за искреностьта имъ, да ги опозная и да избера между тѣхъ най-важнитѣ и най-здравитѣ.

Що се отнася до властитѣ, цивилнитѣ отъ тѣхъ не се произнасятъ добрѣ за насъ, *а военнитѣ, или по-добрѣ, началницитѣ на военнитѣ отреди, говорятъ за насъ съ ентусиазъмъ. Нѣкои отъ тѣхъ даже казватъ, че ако ни срѣщнатъ, нѣма да ни закачатъ*". [4])

На друго мѣсто:

На Фенма, гавазинъ на Изетъ паша отъ Леринъ, *когото господарьтъ му изпрати, за да ни поздрави и да ни прѣдаде тютюнъ и ракия за момчетата и за менѣ*, дадохъ двѣ лири. Този паша е албанецъ, краенъ елинофилъ. Прѣди нѣколко дена се сближихъ и завързахъ съ него сношения, и той ще бжде извънредно цѣненъ за нашитѣ дѣйствия. А гавазинътъ му Феимъ отъ с. Махала е много вѣренъ и полезенъ; той тури на наше разположение албанцитѣ отъ Махала. На тоя паша, който всѣкакъ благодѣятелствува елинитѣ въ Леринъ, *добрѣ би било да се даде нѣкой орденъ*, — което той, вижда ми се, много желае. Той е чичо на Исмаила Кемалъ. [5])

Надъ с. Желево, андартитѣ, прѣдвождани отъ Руваса и Каудиса, се сражаватъ съ четата на Митре Влаха. Гъркоманскиятъ свещеникъ отъ село Песодери (куцовлашко), щомъ чулъ гърмежитѣ, събралъ стотина въоржжени селяни и съобщилъ на мѣстния юзъ-башия, че комититѣ сж нападнали Желево. Юзъ-башията почналъ да се колебае:

---

[1]) Стр. 179—180.

[2]) Стр. 344—407. По-подробно върху зеленишката кървава свадба ще говоримъ по-долѣ

[3]) Стр. 421.

[4]) Стр. 421.

[5]) Стр. 427.

— Ще се притека, разбира се, веднага, но мисля си, какво ще успѣя само съ тридесетѣхъ хора, които имамъ.

— А стотѣхъ, които имамъ азъ, каза попъ-Ставре.

И послѣ добави:

— Освѣнъ това, чуватъ се и гърмежи, което показва, че селянитѣ се съпротивляватъ.

— Възможно е да има въ селото и нѣкоя гръцка чета, която и се сражава, каза юзбашията, гледайки съ любопитство попа.

— Па и това да е, отговори попъ Ставри, *тѣ сж наши и ще взематъ нашата страна.*[1] (Καὶ αὐτ ὸ νὰ εἶνε, εἶπεν ὁ Παπασταῦρος, δικοί μας εἶνε καὶ αὐτοὶ καὶ μὲ το μέρος μας θὰ πολεμήσουν — Стр. 555).

Подиръ нѣколко часа юзъ-башията и попътъ на чело на селянитѣ и войската се явили на полесражението и нападнали българитѣ.[2]

Прѣзъ коледнитѣ праздници единъ отредъ войска, който „унищожилъ комититѣ въ Прѣспа", стигналъ въ Желево. Въ сжщото село тогава е коледувала четата на Руваса.

Нѣколко аскерлии бутнаха една врата и влѣзоха въ низка кжщичка. Вжтрѣ спѣха спокойно четирма отмъстители.

Турцитѣ ги видѣха и спрѣха.

— Харамии, харамии, каза единъ отъ тѣхъ.

— Да бѣгаме, да бѣгаме, казаха другитѣ, може би, уплашени, но по-вѣроятно е — защото сж познали, че спещитѣ бѣха елино-македонски отмъстители, на правата борба на които тѣ симпатизираха.[3]

IV.

Съставъ. — Наемничество. — Подкупи.

Имахме случай по-горѣ да споменемъ, че Меласъ започва борбата съ сподвижници, родомъ почти изключително отъ Гърция и отъ Критъ. Мѣстни хора въ началото сж Коте отъ Руля, Павле отъ Желево, Далипо, Вангелъ отъ Сребърно—гъркомани, бивши харамии и Караливаносъ, гръкъ отъ Населицата, бившъ харамия, а по-сѣтнѣ прѣводитель на турскитѣ потери. По-късно се явяватъ и други мѣстни капетани, като Дукасъ и Митрусисъ (Митрушъ) отъ Сѣръ, Кицосъ отъ с. Гръцка Блаца и пр.

Меласъ прѣдпочита критянитѣ, като хора съ доказана храбрость и опитни въ воденето на партизанска борба. „Първо рѣшихъ да изпратимъ *петдесеть критяни* съ Леонидаса Малекосъ. . ." — пише той на Вардаса съ дата 2 августъ 1903. — „а Руваса, който отдавна бѣше ми изявилъ желание да замине въ Македония, *изпратихъ въ Ираклионъ*[4] *да изберe 12 отбрани момчета*".[5] Впрочемъ, за тѣхния критски и мораитски произходъ говорятъ самитѣ имъ имена: Лукакисъ, Кукулакисъ, Стратинакисъ, Калогеракисъ, Адрианакисъ, Бонатосъ, Кантунатосъ и пр.

Всички тия хора, прославени въ освободителнитѣ борби на Критъ, отзоваватъ се съ готовность на поканата на Меласъ и отиватъ въ Ма-

---

[1]) Стр. 554—555.
[2]) Стр. 555—557.
[3]) Стр. 646—647.
[4]) Градъ въ Критъ. — Бѣл н.
[5]) Стр. 79.

кедония, за да опозорятъ името на Критъ съ кланета и диващини надъ невини хора, както въ Загоричани, въ Зеленичe и пр.

За своитѣ подвизания въ Македония андартитѣ получаватъ мѣсечна заплата. Тѣ сж *наемници*. Възнаграждения или мѣсечна заплата получаватъ куриеритѣ и всички по-важни органи на терористическата пропаганда въ вжтрѣшностьта. Съ пари се вьзнаграждава всѣка услуга, принесена на пропагандата, съ пари се заплаща услужливостьта на офицери и други турски правителствени органи, съ пари се възнаграждава и шпионажа на отдѣлни турци. Гръцкитѣ капетани разполагатъ съ богата каса, отъ която плащатъ дѣто намѣрятъ за добрѣ. За всичко това ни дава достатъчно данни книгата на Стаматиса Раптисъ.

Ние видѣхме отъ „Общитѣ упжтвания", че централниятъ комитетъ прѣдписва на капетанитѣ да назначатъ куриери *срѣщу 1 наполеонъ мѣсечна заплата.* [1])

Още по-цѣнни свѣдѣния срѣщаме въ рапорта на Меласъ.

„Въ Лариса, до деня на тръгването ми, — казва Меласъ, [2]) — бѣхъ събралъ 36 души въ пълно въоржжение; *по тъхно настоятелно искане изплатихъ имъ цѣлата заплата*".

Отъ тукъ се вижда, че „полубоговетѣ" на Стаматиса Раптисъ държатъ твърдѣ много за своитѣ мѣсечни заплати като „отмъстители".

По-нататъкъ, говорѣйки за устройството, което е далъ на посѣтенитѣ села, Меласъ казва:

Въ всѣки главенъ центъръ назначихъ по единъ или двама вѣстоносци (куриери). *Ще имъ се плаща отъ Атинския комитетъ*, който ще изпраща паритѣ до касиера на мѣстния центъръ. (Ρύτους θὰ πληρώνει τὸ ἐν Ἀθήναις κομιτᾶτον, στέλλον τα χρήματα εἰς τὸν ταμίαν τοῦ Διευθύνοντος οἰκοίου κέντρου)

Заплатитѣ опрѣдѣлихъ свобразно работата—така: въ Елеово единъ наполеонъ за единъ куриеръ, а на куриера въ Невеска по $2^1/_2$, като изключенне....

Освѣнъ това *въ Негованъ заплатихъ 5 наполеона—заплата на петима въоржжени хора*, които всѣка вечерь обикалятъ селото и сж задължени да се явяватъ на помощь, за усилване на четитѣ винаги, когато се повикатъ. Тази имъ извънредна служба може да трае до четири дни непрѣкжснато.

Тѣ ще получаватъ и малко възнаграждение отъ селото си (което има своя малка каса) за храната, която за напрѣдъ ще се дава безплатно на четитѣ, и за селскитѣ караули, които ще пазятъ находещитѣ се въ селото чети и пр. и пр.

Опрѣдѣлихъ самъ, и вѣрвамъ ще го удобрите, мѣсечна заплата отъ петь лири на прѣседателя на районното управление въ „Невеска". [3])

Меласъ опрѣдѣлилъ заплата и на другъ единъ „смѣлъ, уменъ и добъръ патриотъ" въ Невѣска, — човѣкъ „съ голѣмо влияние, който сполучилъ *въ кжсо врѣме да унищожи румжнската пропаганда въ Костурско, като ограничилъ числото на ученицитѣ (влашкитѣ) въ училището отъ 85 на 21*". „Тази заплата отпустнахъ по прѣдложението на . . . ., който ми го прѣпоржча горещо, и на всички първенци отъ Невѣска". [4])

Меласъ долага на централния комитетъ, че въ село Сетино (Леринско) „нашитѣ убили четирма и обѣсили труповетѣ имъ всрѣдъ сел-

[1]) Стр. 319—321.
[2]) Стр. 407.
[3]) Стр. 415—416.
[4]) Стр. 416—417.

ския мегданъ, и други четирма въ с. Бродъ (тоже Леринско), но той *„не знае отъ дѣ* (т. е. отъ кой центъръ) *получаватъ („натитлѣ“) заплатитѣ си“*. [1])

Ето пакъ какво разправя Меласъ за заплатитѣ на осемь-членната четица на Зиси:

Като заплата тѣ получаваха единъ̀тъ 3 лири турски, а другитѣ по една. Съгласно съ вашата заповѣдь, тѣ трѣбваше да получаватъ по $^1/_2$ наполеонъ, но азъ наредихъ работата така.

На Зиси продължавамъ да плащамъ по 3 лири, на другитѣ трима по $1^1/_2$ наполеонъ.

На едного отъ тѣхъ, когото избрахъ и за вѣстовой[2]) давамъ по $2^1/_2$ наполеона, *защото носи часть отъ моя товаръ*.

Слѣдватъ по-нататъкъ други заплати на куриери и стражи, суми изразходвани за покупки и др.[3]).

Меласъ проси извинение отъ „Етерията“, задѣто е похарчилъ много, но той не е могълъ да постжпи иначе: „Ония, които сж имали случай,—казва той,—да служатъ на *висока и велика идея* при сътрудничеството *на малки хора*, ще оправдаятъ тия разноски“. [4]) Съ това Меласъ признава, че хората, съ които работи, и срѣдата, въ която боравi, сж такива, че не може безъ заплати, подаяния, подкупи и бакшиши.

Андартскитѣ водители се показватъ твърдѣ мекосърдечни и благодѣтелни къмъ бѣднитѣ. Понѣкога подаяния се даватъ и на екзархистя. Тази „благотворителность“ и „мекосърдечие“ се диктуватъ отъ съобра-жението, „да се направи впечатление“, да се подкупятъ душитѣ.

„Въ сжщото село (Сребърно)—четемъ въ изложението на Меласъ подъ заглавие „помощи на бѣдни“[5]) — дадохъ по една лира турска на нещастната вдовица на капетанъ Вангела, убитъ отъ българитѣ, и на Вангеловата сестра, която отглежда четиритѣ дѣца отъ първата жена на Вангела“.

Друга една лира дадохъ на вдовицата на попъ Димитра, тоже убитъ отъ българитѣ.

А за бѣднитѣ въ Сребърно и на мухтарина половинъ лира.

Счетохъ за добрѣ да проявя тази щедрость въ първото село, въ което стжпихъ, *и дѣйствително това произведе много добро впечатление.*

„Ако обаче Съвѣтътъ счита, че тия подаяния сж излишни или голѣми, моля, да ми каже, какъ мога и какъ трѣбва да постжпя.

Въ Прѣкопана дадохъ сжщо на мухтарина половинъ лира за бѣднитѣ (схизматици) жители“. [6])

На гавазина на Изетъ-паша намѣрявамъ да опрѣдѣля по единъ наполеонъ на мѣсецъ, *защото чрѣзъ него ще можемъ да очистимъ Нереть, Песочница и Кучковени“*. [7])

Андартитѣ възнаграждаватъ щедро всѣка услуга. Ще приведемъ само единъ примѣръ. Прѣзъ врѣме на единъ труденъ походъ, капетанъ

---

[1]) Стр. 418.

[2]) Вѣстовитѣ и адютантитѣ на андартскитѣ капетани носятъ благовидното име „посинени“.

[3]) Стр. 426.

[4]) Стр. 423.

[5]) Стр. 425.

[6]) Стр. 425.

[7]) Стр. 428.

Вардасъ изпраща своя куриеръ, влахъ, да му намѣри отъ нѣйдѣ четири мулета. „Бързай, ако ги намѣришъ, ще имашъ една лира бакшишъ“[1])— казалъ му Вардасъ.

Отъ помѣстенитѣ въ книгата портрети се вижда, че андартитѣ сж облѣчени разкошно. Тѣ носятъ и скжпоцѣнни украшения. „И отмъстителитѣ съ своитѣ сребърни украшения и съ орѫжието си влѣзоха въ черквата“ — четемъ на едно мѣсто.[2]) Капетанъ Пулакасъ—тоя капетанъ ходи на конь—изглеждалъ „внушителенъ и величественъ съ своето посребрено въоръжение“. (Ὁ ὁπλαρχηγὸς ἔφερε τὴν ἐπάργυρον πανοπλίαν του, и пр. Стр. 35).

Всичко това може да даде понятие за срѣдствата, съ които разполага андартската пропаганда, срѣдства, черпени въ грамадната си часть отъ Гърция. За съжаление, въ книгата липсватъ данни за заплатитѣ на капетанитѣ, каквито тѣ сигурно сж получавали—ако не богатитѣ и интелигентни водители, като Меласа, то проститѣ, като Каудиса, Яглиса и пр. Но и при тази липса наемническиятъ характеръ на андартското дѣло е, струва ни се, достатъчно освѣтленъ отъ книгата на Стаматиса Раптисъ.

V.

„Отмъстители“ и „долофони“. — Българоненавистничество. — Басни и легенди.

Стаматисъ Раптисъ е човѣкъ съ неустрашими похвати, неудържима фантазия и рѣдъкъ съчинителски даръ. Той не се спира прѣдъ нищо, за да угоди на българоненавистническитѣ инстинкти на нацията си и да погъделичка нейното щеславие.

Ще прѣдадемъ нѣкои отъ по-важнитѣ епизоди. Това сж куриозитети отъ твърдѣ забавителенъ характеръ, които сами по себе освѣтляватъ добрѣ както автора тъй и публиката, за която е прѣдназначена неговата книга.

Четници, войводи, попове, селяни, — всички герои на Стаматиса Раптисъ сж прѣди всичко ритори. Тѣ оратурствуватъ всѫду и всѣкога, даже въ обикновенитѣ разговори по между си, славословятъ Елада и поразяватъ съ хули и руганя българщината.

Прѣзъ лѣтото, прѣди илинденското възстание, въ Чуриловския монастиръ (Костурско) гостува първата чета, изпратена отъ Гърция. Тя очаква тамъ капетанъ Вангела, за да се постави подъ негово началство. Въ това врѣме българскиятъ войвода Чакаларовъ съобщава на игумена съ писмо, че ще дойде да изгори монастира. Духовникътъ, старъ и опитенъ дѣецъ въ гръцкитѣ национални борби, настанилъ веднага „отмъстителитѣ“ и монастирскитѣ хора на добри позиции и произнесълъ една рѣчь върху славата на гръцкото минало, и специално върху геройскитѣ подвизи на гръцкитѣ клирици прѣзъ врѣме на гръцката революция отъ 1821 г. Заповѣдалъ послѣ никой да не стрѣля, докато не изгърми пръвъ той и се прибралъ въ келията си. Тамъ той се въоръжилъ отъ глава

[1]) Стр. 658.
[2]) Стр. 698.

до пети, загледалъ се отъ прозореца въ таинствената нощь и изпадналъ въ нѣкакво мистическо настроение: ту поглежда изъ прозореца, очаквайки пристигането на Чакаларова, ту чете въ отвореното прѣдъ него евангелие и тълкува отдѣлни мѣста изъ него. Като рефренъ на единъ цитатъ отъ апостола Павла върху любовьта къмъ ближния, духовникътъ, който си спомнилъ за Чакаларова, на единъ дъхъ издекламиралъ:

„Не. Не обичамъ. Мразя ги толкова, колкото обожавамъ тебе, Господи, отъ дѣтскитѣ години и до старость. Мразя ги българитѣ и ще ги мразя и азъ и синоветѣ на моитѣ братя елини. На тия, що идатъ при мене,—твоята милость, Всемогѫщи Боже, е направила да ме считатъ за святъ,—на тия, що идатъ при менъ да се изповѣдатъ, каквито тежки грѣхове и да сѫ сторили, даже звѣроподобни разбойници ако сѫ били нѣкога, азъ имъ казвамъ:

— Хвърлете се върху българитѣ, отмъстете, отмъстете, и нека всички ваши грѣхове да тежатъ на душата ми. За нищо друго недѣйте мисли. Само за Елада велика, праведна и прѣкрасна Елада. Само за нея и за евангелието . . .

Той се удари съ двѣтѣ рѫцѣ по челото и падна на колѣнѣ.

— Азъ се замаяхъ, полудѣхъ. Не знамъ, що говоря.

Въ тая минута една голѣма птица, плескайки съ крилѣ, влѣзе въ келията на монаха.

Послѣдниятъ се събуди отъ шума. Той се стрѣсна. Грабна револвера и се завтече къмъ прозореца. Птицата отлѣтѣ пакъ къмъ небето.

Монахътъ усѣти това, което бѣ усѣтилъ Ной, когато е видѣлъ гълѫба, носещъ му маслиново клонче.

— Боже Господи, извика той, съ погледъ устременъ въ звѣздитѣ, душата ми да бѫде подъ твоята сѣнка, живота ми за Елада.

И грѣмна.

Отъ срѣщната улица се дадоха десеть вистрѣла срѣщу прозореца на келията. И се започна ожесточено сражение*. [1])

Колко трѣбва да сѫ останали доволни читателитѣ на Раптиса отъ това, че и Господъ се явява съюзникъ на андартитѣ, тѣхенъ куриеръ и шпионинъ, който имъ съобщава по птицитѣ движението и намѣренията на неприятеля!

*

Другъ примѣръ на нескопосно съчинителство.

Четата на Каудисъ денува надъ Загоричани. Часовитѣ залавятъ три воловарчета и ги довеждатъ при войводата:

— Ако се окажатъ българчета, какво ще ги направимъ, капитане?—запита единъ отъ отмъстителитѣ.

— Ще ги пустнемъ свободни, отговори Каудисъ, та когато пораснатъ и почнатъ да носятъ пушка, да бѫдатъ убити отъ гърчетата, които ще продължаватъ нашата борба, ако тя не се свърши въ наши дни.

Войводата помилва дѣцата — тѣ бѣха на възрасть отъ десеть до петнадесеть години—и ги запита:

— Отъ кое село сте?

— Отъ Загоричани.

— Познавате ли моя приятель Чакаларовъ?

Дѣцата, ободрени, отговориха:

— Той ни бѣше учитель, когато отивахме въ училището.

— И какво ви казваше той тогава?

— Ни казваше, че България е голѣмо царство и е водила голѣми войни съ турцитѣ и съ Сърбия и е побѣждавала; тя ще вземе и Македония, защото е българска; тя е имала нѣкога единъ български царь, който се казвалъ Александъръ Велики.

— А за гърцитѣ какво ви е говорилъ?

---

[1]) Стр. 98—108.

— Че тѣ сѫ клали прадѣдитѣ ни и единъ тѣхенъ царь е ослѣпилъ веднажъ хиляди българи. За това трѣбва, дѣто чуемъ гърци, да ги гонимъ и по всѣкакъвъ начинъ да ги изтрѣбваме".

Каудисъ научилъ отъ воловарчетата много работи: кои български чети се намиратъ въ Загоричани и въ кои кѫщи квартируватъ, кои войводи минаватъ прѣзъ тамъ, кѫдѣ наоколо има войска и пр. и пр. Той имъ далъ една лира бакшишъ и ги пусналъ да си вървятъ, а самъ съ четата си веднага потеглилъ за Ощима, дѣто, споредъ воловарчетата, се намиралъ Митре Влахътъ. [1])

Цѣлата тая история е съчинена. Чакаларовъ никога не е бивалъ учитель въ Загоричани — той въобще не е бивалъ учитель — и не е могълъ, слѣдователно, да разправя на ученицитѣ въ Загоричани за Василия Българоубиецъ и за Александра Велики. При това той напустна Костурско веднага слѣдъ възстанието. Каудисъ, и андартитѣ въобще, постоянно се оплакватъ, че комититѣ се криятъ изъ миши дупки, поради което „отмъстителитѣ" сѫ заставени да тичатъ непрѣкъснато отъ балканъ на балканъ и отъ село въ село, за да откриватъ скривалищата имъ. Тритѣ воловарчета съобщили на Каудисъ, че въ Загоричани се криятъ комитаджии; тѣ му съобщаватъ даже и кѫщитѣ, въ които сѫ настанени. И при все това отмъстителитѣ не нападатъ находещитѣ се подъ краката имъ, въ селото, омразни долофони, а се упжтватъ чакъ къмъ Ощима, за да гонятъ Митре Влаха — оставятъ питомното, за да гонятъ дивото! Изъ пжтя, обаче, четата се оставила отъ мерака да гони Влаха и се отбила въ Елеово „по важна работа".

*

Ето пакъ колко басни и легенди сѫ вмъкнати въ описанието на едно сражение между четата на Каудиса и четитѣ на Митре Влаха и Кършакова. [2]) Къмъ срѣдата на септемврия Каудисъ, прѣслѣдвайки Влаха,

---

[1]) Стр. 160—165.

Възползуванъ отъ историята за тритѣ воловарчета, Стаматисъ Раптисъ измислява единъ разговоръ между андартитѣ върху селото Загоричани. Той иска още отъ сега да подготви читателя си за ужасното клане, което андартитѣ извършиха нѣколко мѣсеца по-късно — на 25 марта 1905 година — въ това село — и да го оправдае. Той разправя, че Загоричани било гнѣздото на долофонитѣ. Загоричени заплашвали, постоянно убивали и клали православнитѣ отъ околнитѣ села. Отъ това село билъ и Чакаларовъ, който, „заедно съ своитѣ подкупни орждия, бѣше вдъхналъ ужасъ въ всички околни села". „Отмъстителитѣ" си спомняли, какъ често пжти селянитѣ отъ другитѣ села имъ казвали: „Спасете ни отъ загоричани и ще видите"... И тъкмо въ момента, когато отмъстителитѣ обмисляли, по какъвъ начинъ би сполучило *„едно ръшително нападение противъ Загоричани"*, караулитѣ заловили тритѣ воловарчета.

Сжщия зжбъ отмъстителитѣ имаатъ и противъ село Зеленичe и още въ 1904 год. тѣ кроятъ нападения противъ двѣтѣ села. Обвиненията, съ които Раптисъ иска още отъ сега да оправдае тъкмещото се клане, сѫ плоски измислици. Прѣди всичко Чакаларовъ не е родомъ отъ Загоричани, а отъ Смърдешъ, село, което се намира тъкмо на противоположната часть на Костурско — въ Корещата. Послѣ всички села около Загоричани сѫ екзархийски, така че загоричени нѣмаше защо и не сѫ могли да колятъ въ тѣхъ елини. Изключение правятъ само Клисура, Невѣска и Елеово Първитѣ двѣ сѫ куцовлашки паланки съ силни войскови отдѣления.

[2]) Стр. 204—253.

се намѣрилъ надъ Ощима. Едно момиченце отъ селото се завтича при „отмъстителитѣ“ и имъ казва да се върнатъ, защото въ селото се намира Кършаковъ съ четиредесеть души. „Зная, че сте паликари, казва то, но грѣхота е да загинете на акеряне“.

Каудисъ, по обичая си, далъ на момиченцето една сребърна монета, но то я хвърлило съ възмущение, а войводата му се извинилъ, като му казалъ, че не е искалъ да го обиди. И се помирили.

— Така. Азъ съмъ елинка отъ Македония, а вие елини. Здравѣйте прочее—казало момиченцето и припнало къмъ селото.[1])

Каудисъ изпратилъ на Митре Влаха въ селото писмо, съ което го поканилъ, да излѣзе съ хората си, ако е юнакъ, за да си прѣмѣрятъ силитѣ. Прѣзъ това врѣме въ една кжща Кършаковъ и Митре Влахътъ, заобиколени отъ близки приятели и отъ нѣкои „развалени българки“, гуляли. Българскитѣ „архиразбойници“ разказвали на женитѣ за своитѣ подвизи и въ награда получавали цѣлувки. Митре Влахътъ вртѣлъ своя кървавъ ятаганъ въ дѣсната си ржка, а съ другата грабналъ една по една женитѣ и ги заставялъ да се заловятъ на хоро, като заплашвалъ съ смъртъ ония отъ тѣхъ, които се опитвали да откажатъ, или тѣхнитѣ съпрузи, братя и бащи, които биха проявили и най-малкото недоволство. (По-горѣ се казва, че женитѣ били публични!)[2]) Въ тоя моментъ една баба му прѣдава писмото на Каудиса. Митре го прочита и го захвърля; и всрѣдъ шума на тъпанитѣ и зурнитѣ се продължава хорото. Кършаковъ, обаче, взима писмото, прочита го и казва на Влаха, че трѣбва да се тури край на веселието. Между Влаха и Кършакова се завежда споръ. Първиятъ прѣдлага да се избѣга, вториятъ настоява да се разбиятъ андартитѣ за назидание. Най-послѣ прѣодолява мнѣнието на Кършакова.

При зори, слѣдъ като чакали напрасно цѣла нощь андартитѣ отишли въ Ощима, но още при влизането си въ селото се натъкнали на българскитѣ чети и се започнало сражение. Тринадесеть „отмъстители“ - лъвове имали на срѣща си сто души българи. „Историкътъ“ признава, че българитѣ сж показали въ това сражение голѣмо безстрашие и храбрость.[3]) Андартитѣ

[1]) Стр. 207—210.

[2]) Стр. 214—216.

Между тия измислици относително „оргията“ на Митре Влаха срѣщаме и тая: Митре, слѣдъ като дигналъ всички жени, за да почне хорото, облизалъ съ езика устнитѣ си и казалъ: „Само медъ ми сж устата“. Би било обидно за пъметьта на най-скромния и най-добродѣтелния между македонскитѣ революционери да опровергаваме тия отвратителни измислици. Тукъ историкътъ Стаматисъ Раптисъ е възпроизвелъ, по всѣка вѣроятность, нѣкоя отъ оргиитѣ, устройвани отъ „отмъстителитѣ“ въ село Желево, като е замѣстилъ само имената на андартитѣ съ тия на Митре Влаха и Кършакова. Въ това свое свѣрталище андартитѣ дѣйствително сж устройвали оргии като тая, която се приписва на Митре Влаха и сж присадили въ него за споменъ страшенъ развратъ...

[3]) Интересно е, че Стаматисъ Раптисъ отъ една страна говори съ прѣзрѣние за страхливостьта на комитаджитѣ, които се показвали храбри само прѣдъ беззащитни хора, а отъ друга, описвайки по-важнитѣ сражения прѣзъ 1904 год., като това надъ Клисура (стр. 123), надъ Ощима (за което сега говоримъ), както и голѣмото сражение между четитѣ на Рувасъ и Митре Влаха (стр. 531—568) и пр — признава, че българитѣ сж се сражавали съ голѣмо безстрашие. На мѣста той дори констатира, че „долофонитѣ“ показватъ истинско прѣзрѣние къмъ смъртъта. Раптисъ не се смущава отъ своитѣ противорѣчия, защото похвалитѣ тукъ-тамъ на българската храбрость му служатъ за масщабъ на несравнено по-голѣмата храбрость на андартитѣ, които винаги излизатъ побѣдители.

се сражаватъ като лъвове противъ врага, чието число достига до 500(!), и извършватъ едно отстжпление толкова „безподобно", колкото безподобно е било и нападението имъ; тѣ даже сполучватъ да отблъснатъ и разпръснатъ комитаджиитѣ. Нѣколцина андарти, обаче, останали въ селото, затворили се въ нѣкои кжщи и продължавали да се борятъ отъ тамъ. А единъ раненъ, билъ оставенъ въ черквата дѣто му дали да чете „псалмитѣ на Давида" и да се моли Богу за побѣдата на елинитѣ. Българитѣ употрѣбили бомби противъ затворенитѣ андарти, но изплашени отъ пукота, ударили на бѣгъ. Обсаденията андартъ, Скундрисъ, рѣшилъ да излѣзе, но на стълбата единъ приятенъ гласъ му извикалъ:

— Стой, юначе!

Скундрисъ помисли, че сънува.

Той застана и се загледа.

Струваше му се, че вижда прѣдъ себе си Богородица.

Той поклати глава, като че искаше да пропъди хубавия сънъ.

— Кой си ти? каза той на стоещата прѣдъ него дѣвойка.

— Капетане мой, мене ме викатъ Елада.

— Елада? Азъ за тебе се боря.

— Българитѣ убиха баща ми и оставиха майка ми въ положение. Когато се родихъ, владиката ме кръсти и ми даде за споменъ това име. Мене ме викатъ Елада и Мария. [1])

Юнакътъ не схвана добрѣ това, което му каза дѣвойката.

Той бѣше забравилъ цѣлия свѣтъ и въ тази минута бѣше повѣрвалъ, че прѣдъ него се намира сама Гърция". [2])

„Лъвътъ" послѣдвалъ „бѣлата гължбица", която го извела на безопасно мѣсто.

Прѣди да спаси Скундриса, „Елада" по сжщия начинъ извела други двама обсадени андарти, скрила ги въ нѣкакво скривалище, като ги затрупала съ слама, за да ги не намѣрятъ . . . турцитѣ". . . [3])

Сраженението се продължава и слѣдъ отстжплението на андартитѣ, които взематъ отбранително положение, послѣ пристига войска, българятѣ се пръсватъ, а андартитѣ се упжтватъ къмъ Желево.

*

Въ „историята" на Раптиса българитѣ сж прѣдставени като човѣкоподобни звѣрове, които убиватъ просто отъ любовь къмъ убийството и лочатъ кръвьта на своитѣ елински жертви.

Единъ примѣръ.

Българскиятъ войвода Тане билъ заловилъ край с. Неретъ прѣзъ нощьта на 8 октомврия, четирма елински първенци. [4]) Той посрѣщналъ плѣнницитѣ си така:

Най-напрѣдъ започна да ги шамаросва и да ги плюе въ лицето, като сжщеврѣменно имъ казваше:

---

[1]) Сждейки по подвизитѣ, които прави *„Елада"*, тя не може да бжде по-малка отъ 15—16 години. А прѣди 20 години, когато е билъ убитъ баща ѝ, не сж сжществували нито организация, нито комитаджии, тъй че бащата на *Елада*, даже ако допустнемъ, че е сжществувалъ нѣкога, не е могълъ да бжде убитъ отъ долофони и комитаджии.

[2]) Стр. 239—243.

[4]) Стр. 238.

[3]) Стр. 47—54.

— Добрѣ ни дошли, чорбажии. Знаете ли, че ни потрѣбахте, за да посрѣдничите, та да станемъ и ние гърци. Хайде, идете при вашия капетанъ Зезасъ и му кажете да ни прости, за дѣто сме сгрѣшили. Моля ви се, направете ни тази добрина.

Но въ сжщото врѣме, той биде обладанъ отъ такъвъ бѣсъ, че съ единъ ритникъ въ корема повали едного отъ плѣнницитѣ.

— Охъ, свята Богородицо, извика той пъдайки.

Тане тогава повика останалитѣ свои трима другари и имъ заповѣда да вржатъ плѣнницитѣ единъ срѣщу други за стъблата на четири дървета.

Послѣ иззика своя кърволоченъ другарь, който бѣ поискалъ да му отстжпи едного отъ плѣнницитѣ, и му каза:

— Подарявамъ ти го, както ти обѣщахъ; вземи го, и вѣрвамъ, ще се повеселите нѣкой и другъ часъ“! [1])

Като стигнали на лобното мѣсто, Тане пакъ се нахвърлилъ върху елнитѣ съ ритници, плѣсници и псувни, послѣ измъкналъ своя ножъ, покритъ съ черна кръвь, която издавала ужасна воня, понеже кръвьта била вече засъхнала.

И сигурно, кръвьта, която е обагрила тоя ножъ, бѣше човѣшка, бѣше елинска кръвь, и съ своето зловоние доставяше на Тане удоволствието на чудовищния споменъ за нѣкое злодѣяние, което мизерниятъ архи-разбойникъ не прѣди много врѣме е извършилъ.

На бре, куче кръставо, помирищи, каза той на единъ отъ плѣнницитѣ, туряйки ножа подъ носа му. Не е ли врѣме вече да се измие, а? Но оржжието на Тане не се мие съ вода“. [2])

Тане слѣдъ ужасни сарказми и изтезания повалилъ едного съ револвера си. Тогава ятаганитѣ почнали да сѣкатъ убития и останалитѣ живи плѣнници.

Разбойницитѣ се напрѣдваряха, кой по-напрѣдъ да сговари ятагана си и насмалко се не сбиха, понеже не можеха всички еднакво да участвуватъ въ пиршеството.

— Чакай бре, и азъ да ударя веднажъ, казваше единъ, старайки се да измѣсти другитѣ

— На-ти бе, да те вематъ дяволитѣ, на-ти тази ржка, направи я на парчета, за да се наситишъ.

— Почакай, викаше другъ. На-ти и това око да го занесешъ за хвалба на годеницата си.

И сжщеврѣменно забоде върха на ятагана въ очната куфина на стенещия още плѣнникъ, извади окото и го тури въ отворената длань на другаря си.

— Бре, каза този послѣдниятъ, взимайки подаръка, бре проклетника, очитѣ му сини като на годеницата ми!

Слѣдъ малко стенанията прѣстанаха

Четирмата елини бѣха грозно обезобразени, бивакътъ обагренъ съ кръвь и покритъ съ човѣшки части.

Разбойницитѣ се обтегнаха всрѣдъ тая салхана, за да си починатъ.

Единъ отъ тѣхъ почна да пѣе една дивашка българска пѣсень, съчинена отъ Чакаларова, [3]) и изразяваща удоволствието, което чувствува храбриятъ българинъ, когато убива враговетѣ на отечеството си.

Другъ, обрѣщайки се къмъ едного отъ компанията, каза:

— Я си избърши мустацитѣ бе, съвсѣмъ сж червени.

Послѣдниятъ изплези езикъ и извика:

— А езикътъ ми не е ли, братко?

Всички погледнаха тоя отвратителенъ човѣкъ и ентусиазирани извикаха:

— Ура, ура.

Тане го възнагради съ една меджидия“. [4])

---

[1]) Стр. 48—50.

[2]) Стр. 52.

[3]) Ние до сега не подозирахме стихоплетски дарувания у Чакаларова, па и самъ той никога не е ималъ подобни амбиции.

[4]) Стр. 53—54.

Напраздно читателътъ ще иска да открие източника, отъ който авторътъ е можалъ тъй отлично да се информира върху всички тия ужасни подробности. Остава да се прѣдположи едно: „че духоветѣ на четирмата екзекутирани елини сѫ се явили на Стаматиса Рантисъ въ видъ на гълъби". . .

*

Не искаме да привеждаме повече примѣри за българска кървожадность — приведенитѣ даватъ понятие и за останалитѣ — за да съпоставимъ и нѣколко аналогични подвизи на андартитѣ, съ каквито тоже изобилствува прѣдметната „история". „Историкътъ" ги е прѣдалъ безъ всѣкакво стѣснение, тъй като, по неговото разбирине, това сѫ подвизи на героизъмъ и на патриотическа жажда за мъсть: и когато се нападатъ цѣли беззащитни села, и когато се бѣсятъ убититѣ, и когато убийцитѣ си правятъ подаръци отъ частитѣ на своитѣ жертви.

Ето една сцена отъ убийството на попа и учителя въ Прѣкопана[1]). И попътъ и учительтъ сѫ нападнати прѣзъ нощьта въ домоветѣ си, заловени и закарани въ планината.[2]) Изъ пѫтя началникътъ Меласъ и капетанъ Пулакасъ си размѣнятъ комплименти по случай извършения „геройски подвигъ".

— Удивлявамъ ти се, капетанъ Яни, казва Меласъ. Ти си особенъ човѣкъ.

— Недѣй се удивлява из менъ, началнико; азъ не съмъ направилъ нищо. На себе си трѣбва да се удивлаваш и тебе трѣбва да слави и обожава всѣки елинъ.

— И какво съмъ азъ, запита очуденъ Меласъ.

— Ти си идеята! отсѣче сухо капетанъ Пулакасъ" [3])

Седнали да починатъ. Пулакасъ прѣдложилъ да видятъ работата на плѣнницитѣ, за да не имъ прѣчатъ въ пѫтуването.

„— Добрѣ казва капетанъ Яниосъ, — намѣсва се старинтъ андартинъ барба-Андреа. — Сега или по-послѣ, все едно. Ако заповѣдате, кажете ми, отъ кого да започна „благословенъ еси" [4])

Водителитѣ продължили пѫтя си, а барба-Андреа съ още нѣколко души спрѣлъ, за да свърши съ плѣнницитѣ.

Прѣзъ това врѣме се чули гърмежи. Слѣдъ малко при тѣхъ се явилъ барба-Андреа, засмѣянъ, и успокоявайки разтревоженитѣ капетани, казалъ: „Ако щете ме вѣрвайте, нашиятъ приятель, попътъ, се вампиряса и търти да бѣга".

Андартитѣ продължили пѫтя си, а Боланисъ доразправилъ историята на поповото вампиряване:

Попътъ взелъ да имъ се моли да го пустнатъ срѣщу двѣ хиляди турски лири (по 500 на всѣкиго отъ четирмата екзекутори!), а на капетанитѣ да занесатъ косата и брадата му, като доказателство, че сѫ изпълнили мисията си. Въ отговоръ на това барба-Андреасъ му нанесълъ въ гърдитѣ три удара съ ножъ, и попътъ се повалилъ на снѣга, който зачервенѣлъ отъ кръвь. Учителя пъкъ го „скопосалъ" Скалидисъ.

---

[1]) Стр. 12—23.

[2]) За да не бѫде разказътъ лишенъ отъ героизъмъ, нагласено е, че въ кѫщата на попа се измирали и били убити отъ „отмъстителитѣ" и двама четници отъ четата на войводата Кольо.

[3]) Стр. 18.

[4]) Стр. 19.

— И послѣ?

— Тукъ е най-куриозното. Токо що потеглихме, Николудисъ се обърна и ни каза:—Абе, попътъ, попътъ. Ето го, ето го. Обърнахме се всички и видѣхме, че попътъ наистина търчи като призракъ къмъ селото. Прѣкръстихме се.

— Че врѣме за молитва ли бѣше, или? . . .

— Имайте търпѣние. Въ туй врѣме Николудисъ грѣмна и го повали наново.

— Ами ако не е умрѣлъ?

— Сега нека ви разправи барба-Андреа.

Всички се обърнаха къмъ стария си другарь.

— Търпение, каза имъ барба-Андреа. Азъ съмъ старъ, и не мога хемъ да върва, хемъ да разправямъ. Ако искашъ, господинъ началникъ, заповѣдай де спрема, *а ще видишъ, какъвъ подарькъ ти нося* (в. и.).

Момчетата го заобиколиха, той свали гуната и взе да рони нѣщо въ раницата си.

— Не го направихъ за друго, но като видѣхъ, че три удара съ ножъ не му стигнаха, рекохъ да се осигуримъ съвсѣмъ и . . .

Безъ да довърши думата си, той измъкна отъ раницата главата на попа.

— Ай да бързаме сега, каза началникътъ, извърна се и ускори стѫпкитѣ си, желаеки сѣкашъ да се отдалечи отъ мѣстото на тази сцена.

Другитѣ момчета гледаха още барба-Андреа, държащъ още въ протегнатата си ръка главата, отъ която капѣше кръвь.

Барба-Андреа, съ видъ на сѫдия, чието лице осѣтлаваше присѫтствующата богиня Немезида, каза:

— Всѣки споредъ дѣлата си.

И хвърли надалеко това доказателство за края на живота на единъ пъкленъ и долофонъ български духовникъ". [1])

*

Вмѣсто да ни занимаватъ подобни „дребни акции", ние ще се спремъ на сватбата въ Зеленичe [2]) „Зеленишката кървава сватба" състави най-крупното и най-геройчно дѣло на андартитѣ прѣзъ 1904 година, споредъ Стаматиса Раптисъ.

Идеята за нападението на свадбаритѣ въ Зеленичe е дадена отъ извѣстния намъ зеленишки турчинъ Сульо, който навредъ се прѣвъзнася като идеаленъ човѣкъ. Сульо вмъква андартитѣ въ селото, посочва имъ кѫщата на сватбаритѣ и си отива. Той ги увѣрилъ, че на сватбата ще бѫдатъ сбрани най-прочутитѣ български войводи. Ако гърцитѣ биха се оправдавали съ това, че Сульо ги е заблудилъ, и тѣ сѫ нападнали беззащитни и нищо не подозиращи сватбари вмѣсто „прочути български войводи", тогава зеленишката сватба би прѣдставлявала обикновено андартско дѣло. Тѣ, обаче, не чувствуватъ нужда отъ подобни оправдания. За това Стаматисъ Раптисъ измисля една обстановка, по-достойна за възпѣване и дитирамби: той разказва въ много страници, че андартитѣ нападнали не обикновени безоржжни сватбари, а четата на войводата Сульо отъ Мокрени и двама български офицери. И войводата Сульо и офицеритѣ присѫтствуватъ на свадбата, и Сульо знае това прѣдварително! На сватбата наредъ съ комитаджиитѣ се весели сѫщо и единъ „турски офицеръ съ жълта брада"!

---

[1]) Стр. 21—23.

[2]) Стр. 261—407 и 430—436.

Въ момента, когато „отмъстителитѣ" отворили вратата и навлѣзли вжтрѣ, „веселието било достигнало своя зенитъ", както казва Раптисъ. Войводата Кольо, заобиколенъ отъ другаритѣ си, се черпилъ съ ракия. Зурнитѣ и тъпанитѣ гърмѣли до пукване.

Българскитѣ първенци бѣли ентусиазирани отъ войводата Кольо и продължително говорѣли помежду си за него.

Разправяли, възбудени и злорадствуващи, за злодѣянията, които ужасняватъ тѣхенъ сънародникъ е извършилъ надъ гърцитѣ.

Тѣ припомняли случаитѣ на обезобразяване при убийствата на много първенци изъ гръцкитѣ села и се смѣели, въобразявайки си, напримѣръ, какъ е изглеждалъ единъ отъ отрѣзанъ носъ и безъ уши, или съ едно извадено око, или съ строшени зѫби.

Българитѣ тоже се наслаждавали, слушайки тѣзи разкази.

Желаяли даже да научатъ подробности върху ужасницитѣ изтезания.

Слѣдъ всѣка такава трагична история, която се съпровождаше отъ сърдечни смѣхове, възбуждани отъ дивашка услада българскитѣ първенци искали да пиятъ:

— Дайте по една ракия, да пиемъ за здравето на единитѣ, казваше иронически единъ.

— За здравето на приятелитѣ, капетане, казвали другитѣ, поздравявайки войводата Кольо и дигайки чашитѣ.

А той се смѣеше и добавяше:

— Богъ да ги пожини (единитѣ — бѣл. н.), за да миятъ всички подъ български ножъ.

— Браво, капетане, браво, аклямирали всички и изпразвали чашкитѣ.[1])

Двамата български офицери,[2]) единътъ артилерийски поручикъ, другиятъ капетанъ-пионеръ, любезничали съ войводата и му показвали револверни системи „Манлихеръ". Войводата се обърналъ къмъ своя адютантъ, едно младо и красиво момче, на име Димко, и му казалъ:

— Айде море, *левенть*-Димко, запѣй ми онзи пѣсень, дѣто ми извадиха момѣтъ, когато изгорихъ онии двама мръсни гърци.

Димко седналъ и запѣлъ да реве.

Той пѣеше една *дуна*[3]) (к. н.) българска пѣсень, относяща се до македонската борба.

А турскиятъ офицеръ толкова се възхити, щото взе една табличка съ чаши въ ѣдната ржка, а въ другата пакурче съ ракия и тръгна изъ стаята да черпи всички по редъ, викайки:

— Да пиемъ за здравето на асланъ-Кольо![4])

Въ тая минута вратата се отвари, показватъ се „отмъстителитѣ" и отприятъ веднага огънь срѣщу веселещитѣ се. Най-напрѣдъ пада турскиятъ офицеръ съ „червената брада". Кольо и другаритѣ му налитатъ съ голи ножове, но петима комитаджии падатъ мъртви отъ куршумитѣ на андартитѣ. Единъ слѣдъ другъ падатъ четници и войводи. И прѣдставете си, че „отмъстителитѣ", които сж заели вратата и се сражавать, сж само четирма! Слѣдъ първото забъркване българитѣ турили въ дѣйствие пушкитѣ си. Скоро подътъ се покрилъ съ „много човѣшки трупове" (разбира се, български). Българитѣ се опитали да намѣрятъ спасение чрѣзъ единъ залененъ прозорецъ, но и отъ тамъ били посрѣщнати съ андартски куршуми. Четирмата „отмъстители" стоятъ твърдо на поста

---

[1]) Стр. 386—387.

[2]) „Финономинтѣ имъ бѣли дебелашки и отвратителни, казва Раптисъ, но имала това, което и на най-гроздитѣ лица придаватъ добрата дпета и постоянните грижи за разхубавяване. (Стр. 388).

[3]) Епитета *дуна* е неизбѣженъ, когато е дума за българска пѣсень.

[4]) Стр. 389.

си прѣдъ прага на вратата и стрѣлять. Тѣ не се подвижватъ даже и слѣдъ изгърмяването на една българска бомба, която (както винаги впрочемъ) изплашила повече самитѣ българи и убила комитаджията, който я хвърлилъ. Слѣдъ малко вжтрѣ въ стаята настанало мълчание; всички били избити и четирмата „отмъстители“ влѣзли побѣдоносно вжтрѣ.

Когато се чули първитѣ гърмежи, турското население въ Зеленичe се хванало за оржжието и даже почнало да се събира на групи изъ селото. Обаче Сульо веднага влѣзълъ въ ролята си: той успокоилъ съ народницитѣ си, като ги увѣрилъ, че пушкитѣ се хвърлятъ на сватбата.

„Турцитѣ разбраха,—казва Стаматисъ Раптисъ,—че гърмежитѣ не се хвърляха отъ сватбаритѣ. Но отъ друга страна Сульо бѣше убѣденъ, че за да ги успокои, достатъчно бѣ да имъ каже, че не се касае за нападение противъ тѣхъ. Тъ знаяха, че Сульо мразя българитѣ и допускаха, че елино-македонци сж влѣзли въ селото и сж се сбили съ българитѣ. Възможно е даже мюзина отъ турцитѣ да сж заподозрѣли, че тѣхнитѣ съсѣдницѣ е знаялъ прѣдварително нѣщо за работата.“ Както и да е, тѣ се задоволили съ обясненията на Суля и се върнали по домоветѣ си, говорейки помежду си: „*доктурь бишей*“ (нищо нѣма).

Както знаемъ, стаята на сватбаритѣ се покрила съ трупове. Само едно беззащитно дѣте останало още живо. Ужасено отъ разигранитѣ сцени и отъ вида на андартитѣ, то се лутало изъ стаята, молило и плакало. Андартитѣ чувствували „отеческа жалость“ къмъ това дѣте, мжчили се сума врѣме да го спасятъ но—прѣдставете си!—не успѣли. И когато андартъть Калогеракисъ отишелъ при него, да го вземе и го спаси, то въ страха си се хвърлило въ огъня и изгорѣло. И „отмъстителитѣ“ си отидоха нажалени подиръ единъ такъвъ триумфъ“.[1])

Българскиятъ читатель може само да се чуди прѣдъ дързостьта, съ която се изваращавать общеизвѣстни факти въ една книга съ претенции на истории. Четирма „отмъстители“, застанали прѣдъ прага на вратата, се сражаватъ толкова врѣме, неврѣдими отъ дѣйствието на ножове, куршуми и бомби; тѣ изпълнавать стаята съ трупове: падатъ двама български офицери, единъ турски, българскиятъ войвода Кольо отъ Мокрени и неизвѣстно още колко негови четници! Стаматисъ Раптисъ не си е далъ дори трудъ да научи, че българскиятъ войвода Кольо отъ Мокрени —Никола Мокренски, или Никола Андрѣевъ—който не е присѫтствувалъ на никаква сватба въ Зеленичe, е и днесъ още здравъ и живъ[2]). А какъвъ ужасенъ цинизъмъ прѣдставя историята съ изгореното дѣте! Можаха ли андартитѣ да се вълнуватъ отъ чувства на великодушие и хуманность по отношение на това дѣте, когато тѣ сж нападнали една обикновена сватба и сж убивали всѣкиго, който имъ се изпрѣчвалъ прѣдъ очитѣ, безъ разлика на полъ и възрасть? Изгорено дѣте, наистина, се е намѣрило, но то е било хвърлено въ огнището отъ самитѣ андарти[3]).

За други доказателства ние ще се обърнемъ пакъ къмъ книгата

---

[1]) Стр. 399—405.

[2]) Никола Андрѣевъ сега е учитель въ родното си село Мокрени. Неотдавна му е била устроена гръцка засада при Кънсура, отъ която излѣзълъ невредимъ.

[3]) Раптисъ не прѣдава нищо опрѣдѣлено за числото на жертвитѣ. Освѣнъ убититѣ „офицери“, „четници“ и „войводи“, той споменава за въпросното дѣте и за още една убита жена, която била застрѣляна отъ единъ андартъ, на чиито глава тя стоварила едно голѣмо дърво.

на Раптисъ. Още прѣди срѣщата си съ Суля, Каудисъ постоянно бълнува за рѣшително нападение противъ Загоричани и Зеленичe. При едно разискване, да ли да се направи нападение въ село Габрешъ, дѣто по едно донесение се намиралъ Митре Влахътъ, Каудисъ казва на Руваса: „Прѣдпочитително е, началнико, да отидемъ въ Зеленичe и да очистимъ нѣкои българи“ . . . [1]) Така че не присѫтствието на български „офицери“ и „войводи“ е дало поводъ, да се нападне сватбата, а това, че едно нападение въ село Зеленичe се считаше отъ андартитѣ за наложително.

Друго. Капетанъ Вардасъ, замѣстникътъ на Меласа, се научилъ за Зелинишката сватба на пѫть за Костурско. Зеленишкото сѫбитие му направило „силно впечатление“, и той, „незнаейки причинитѣ на това контра-отмъщение, го намѣрилъ за ужасно“. [2]) Би ли намѣрилъ Вардасъ „контра-отмъщението“ за „ужасно“, ако въ Зеленичe бѣха нападнати и избити не обикновени сватбари—безоржжни мѫже, жени и дѣца, а български офицери, войводи и четници?

Казахме още въ началото, че нашата задача не е да споримъ съ автора на прѣдметната книга върху истинностьта на всѣко едно отъ сѫбитията, които той описва. По отношение на Зеленишката сватба, обаче, ние ще отстѫпимъ отъ нашия планъ и ще се помѫчимъ да обосновемъ общеизвѣстната истина, така недобросъвѣстно изопачена отъ Стаматиса Раптисъ, и съ официални, дипломатически и други документи. Изобличенъ веднажъ Стаматисъ Раптисъ въ такова непочтенно отнасяне къмъ истината по едно сѫбитие, още прѣсно въ паметьта на всички, повдигнало на врѣмето си буря отъ негодувания и установено въ подробноститѣ си отъ анкетитѣ на незаинтересувани и официални лица, критиката върху останалитѣ описани отъ него произшествия и андартски акции става дѣйствително излишна.

Ето истината по Зеленишката свадба:

На 13 ноември 1904 година българскиятъ търговецъ отъ село Зеленичe, *Трифонъ Готевъ*, празднувалъ сватбата на сина си. Съгласно съ българскитѣ обичаи, той поканилъ на госте всички свои роднини и приятели, както и нѣкои свои приятели турци, родомъ отъ сѫщото село. Когато всички госте били въ трапезарията, къмъ десеть и половина часа прѣзъ нощьта, една гръцка банда нахлува внезапно въ кѫщата и започва да трепе, манипулирайки и съ хладни и съ огнестрѣлни оржжия, когото свари: жени, мѫже, дѣца. Никой отъ сватбаритѣ не е ималъ оржжие, за да се защити. Прѣзъ врѣме на клането вѫтрѣ въ кѫщата, часть отъ четата е подържала непрѣкѫснато стрѣлбата отвънъ. Андартитѣ сѫ успѣли да убиятъ слѣднитѣ тринадесеть души: *Стоянъ Готевъ* (44 годишенъ), синъ му *Григоръ Готевъ* (19 годишенъ), *Доси Вас. Стойновъ* (38 годишенъ), момченцето му *Владимиръ* (13 годишно), *Михаилъ Д. Пучовъ* (32 годишенъ), *Ламбро Кост. Стойковъ* (23 годишенъ), *Пандо Мечкаровъ* (35 годишенъ, родомъ отъ с. Прѣкопана), *Доре Юлемановъ* (45 годишенъ), турчина *Хюсеинъ Абдулъ*

[1]) Стр. 341.
[2]) Стр. 429.

Керимъ [1]) (50годишенъ, родомъ отъ Зеленичe), *Аргиръ Пандиловъ — Бабата* (42 годишенъ), момиченцето му *Мария* (10 годишно, изгорено въ огъня) [2]), *Лазо Костовичинъ* (19 годишенъ), *Баба Депа Лазова* (50 годишна); и да ранятъ: *Георги Костовъ*, *Слави Костовъ* и турчина *Али-бей*. Андартитѣ нападнали и кжщата на българския свещеникъ попъ-Георги, но като не намѣрили вжтрѣ никого, задоволили се да задигнатъ всичко по-цѣнно и по-леко за носене. [3]) Слѣдъ това андартитѣ си отишли, необезпокоени отъ никого, макаръче гърмежитѣ, въ продължение на повече отъ часъ, сж се слушали въ Невѣска, два километра далеко отъ Зеленичe, дѣто е стоялъ гарнизонъ отъ 250 войници.

Тази е истината безъ подробноститѣ. Така е прѣдадена случката и въ извѣстията на официалнитѣ агенции и въ дипломатическитѣ документи, български и европейски, отъ това врѣме, съ нѣкои неточности само при прѣдаването имената и числото на жертвитѣ и други нѣкои маловажни датайли.

Ето нѣкои отъ тия документи:

„Цариградъ. 17 ноември 1904 год.

Консулитѣ на реформаторскитѣ сили въ Битоля сж се завърнали отъ слѣдствието, което сж направили въ Зеленичe. Резултатътъ отъ разслѣдването е тождественъ съ нашето вчерашно съобщение. Само числото на убититѣ не е 13, а е 11.[4]). Четири други лица сж ранени. Българитѣ отъ село Зеленичe казватъ, че прѣводителитѣ на четата сж носили гръцки военни каскети. Между четата, която се състояла отъ 50—60 души, сж били видени жители отъ съсѣднитѣ села Стребно и Техото.[5])

Въ понедѣлникъ сж пристигнали въ Зеленичe, за да направятъ слѣдствие, каймакаминътъ и единъ италиански офицеръ.

Въ вторникъ е пристигналъ въ Зеленичe командантътъ на битолската жандармерия".

„Цариградъ, 22 ноември 1904 год.

Слѣдствието на битолскитѣ консули на реформаторскитѣ държави, направено на мѣстопроизшествието, удостовѣрява, че свѣдѣнията, които леринскиятъ каймакаминъ е далъ, сж невѣрни. Каймакаминътъ бѣше съобщилъ, че станалитѣ убийства сж били причинени отъ сбивания между сватбаритѣ. Консулитѣ сж констатирали, че убийствата сж били извършени отъ една гръцка разбойническа чета".

Това сж резултатитѣ отъ консулската анкета въ Зеленичe, прѣдадени отъ Българската телеграфна агенция.[6])

Споредъ рапортитѣ на управляющия Битолското Княжеско Агентство, които се пазятъ въ българското министерство на външнитѣ работи, нападението е станало въ $10^1/_2$ часа вечерьта. Мюдюринътъ на отстоещето на $^1/_2$ часъ отъ Зеленичe с. Неретъ, дѣто квартирували 250 души, не изпратилъ нито единъ войникъ, ако и веднага да билъ извѣстенъ за станалото.

---

[1]) Той е, извѣрно, убитиятъ „турски офицеръ съ червената брадичка" на Стаматиса Раптисъ. . .

[2]) Това е дѣтето, което андартитѣ се мжчили, споредъ Раптиса, „да спасятъ", слѣдъ като го . . . хвърлили въ огнището. . .

[3]) Между което и кръста и епатрахяля на попъ-Георги, за които говори и Стаматисъ Раптисъ.

[4]) Споредъ нашитѣ справки, числото на убититѣ, имената на които прѣдадохме е 13, а на ранените 5, отъ които двама съвсѣмъ леко.

[5]) *Сребрно* и *Елеово*.

[6]) Вижъ Бюлетина на Б. Т. А. отъ 19 и 22 ноември 1904 година.

Австро-унгарскиятъ консулъ Прохазка и рускиятъ Калъ отишли на зарaнята.

Нѣкои отъ гръцкитѣ четници сж били изъ околнитѣ села Сребърно, Бѣлкаменъ и гъркомани отъ Зеленичe. Валията е прѣдалъ случката въ смисъль, че българитѣ се изпобили помежду си.

Десеть годишната дъщеря на Аргиръ Пандиловъ била изгорена, а Депа Влаова [1])—промушена съ щикъ. Гъркоманитѣ отъ Зеленичe, участници, били: Козма и Ст. Тегови, Никола Кузмановъ и Илия Василевъ. [2])

Свѣдѣнията на Б. Т. Агенция и на управляющия книжеского агентство въ Битоля напълно се сходятъ съ свѣдѣнията на дипломатическитѣ ноти, връчени на Портата отъ амбасадоритѣ на великитѣ сили въ Цариградъ.

Така въ идентичната нота на руския и австро-унгарския амбасадори въ Цариградъ, поладена на 8 декемврия 1904 год. на турския министъръ на външнитѣ работи, кървавата сватба въ Зеленичe е прѣдадена така:

На 13/26 ноемврия една голѣма гръцка чета, състоеща се отъ повече отъ 60 души, е заобиколила селото Зеленичe (Zélénitchi), Леринска каза, прѣзъ което врѣме часть отъ нея е нахълтала въ кжщата на българина Стоянъ Гатевъ, дѣто имало сватба, и убила 13 души, между които жени и дѣца, и изранили 5. [3]) Едно отдѣление войска и жандармерийскиятъ постъ при Невѣска сж се притекли на мѣстото на произшествието чакъ на другия день, а каймакаминътъ отишълъ още покъсно. Рускиятъ и австрийскиятъ консули, които посѣтили това село на 16/29 ноемврия, сж срѣщнали тамъ жандармерийския италиянски офицеръ отъ Леринъ тогазъ, когато началникътъ на турския жандармерийски постъ не билъ се явилъ още. [4])

По поводъ на сжщата идентична нота, тогавашниятъ управляещъ англиското посолство въ Цариградъ, г. Тауле, е изпратилъ до своя министъръ, лордъ Ландаунъ, слѣдния рапортъ, който заемаме отъ англиската „Синя книга“: [5])

Turkey. № 2. (1905).
Further correspondence respecting the Affairs of South-Eastern Europe.
Document № 98, p. 77.

№ 98.

„Рапортъ на Тауле до маркизъ Ландаунъ (полученъ на 12 декември 1904)

Цариградъ, 8 декември.

Милорде,

Честь имамъ да Ви изпратя тукъ приложенъ прѣписъ отъ меморандума, който австрийскиятъ и рускиятъ амбасадори сж подали днесъ на Високата Порта върху незадоволителното състояние на работитѣ въ Македония, особено подиръ инцидента въ Зеленичe, Леринска каза, на 21 м. мѣсецъ, дѣто една гръцка банда е изпаднала една българска сватба и убила тринадесеть души, между които жени

[1]) *Депа Лазова.*

[2]) Вижъ по сватбата въ Зеленичe и „Fin d'année rouge“ — Sophia 1906 (p. 30—31).

[3]) Въ тоя документъ на французската „Жълта книга“ числото на убититѣ и ранениттѣ е прѣдадено вѣрно.

[4]) „Livre Jaune“ — Documents Diplomatiques — Affaires de Macédoine 1903—1905. (Note identique de M. M. les Ambassadeurs de Russie et d'Autriche-Hongrie à Constantinople au Ministre ottoman des Affaires étrangères, remise le 8 decembre 1904. — p. 118—119).

[5]) Blue Book.

и дѣца, и и ранила петима души[1]). По-нататъкъ меморандумътъ привлича вниманието на Високата Порта върху това, че инцидентътъ е станалъ при обстоятелства, при които военнитѣ и жандармерийскиятъ постъ при Невѣска сж имали възможность да разбератъ за случилото се, но че дори до слѣдния день не е било направено никакво усилие за наказание на убийцитѣ; при това, когато австрийскиятъ и руският консули въ Битоля, три деня подиръ инцидента, сж посѣтили мѣстото на нападението, турскиятъ офицеръ, командуещъ съсѣдния жандармийски постъ, не бѣ се явилъ още".

По-нататъкъ въ рапорта г. Тауиле обръща сериозно вниманието на турското правителство върху заплашителното положение въ Македония и нехайностьта на тамошнитѣ мѣстни власти.

VI.

„Кжщата на кръвьта" въ София.

Въздѣйствието въ българскитѣ срѣди и въ странство отъ едногодишната дѣйность на „отмъстителитѣ" съставя въ прѣдметната „история" специаленъ отдѣлъ[2]). Тукъ Стаматисъ Раптисъ, като авторъ на сензационни измислици, е надминалъ себе си. Той не се е погрижилъ да придаде каква-годѣ вѣроятность на своя разказъ, като съгласи, поне донѣйдѣ, „фактитѣ" съ дѣйствителностьта. Макаръ и да има своята забавна страна, ние нѣма да прѣдадемъ тоя разказъ съ подробноститѣ му, понеже не допринася особено на нашата задача и се касае до дѣйностьта на българскитѣ комитети въ България.

Споредъ тоя разказъ, въ България и тълпата, и официалнитѣ кржгове изгубили и ума и дума отъ гръцкитѣ успѣхи. Софийскиятъ комитетъ се стресналъ и се прѣдалъ на трѣскава дѣйность: събиране парични срѣдства и организиране чети. Софийскиятъ комитетъ поканилъ по-състоятелнитѣ граждани да му се притекатъ на помощь съ паритѣ си. Образувала се и една „дружина на кръвьта", съ специална задача да убива всѣки, който би отказалъ да плати исканата отъ него сума. Въ една затънтена часть на града се наема кжща, която носи името „Домъ на кръвьта" или „Червена кжща". Въ „Дома на кръвьта" се екзекутиратъ непокорнитѣ и скжперницитѣ. За докарването на послѣднитѣ въ „Червената кжща", комитетътъ си служи и съ жени-шпионки. За членки на тая шпионска мрѣжа се избиратъ красиви и съблазнителни дами съ широки връзки и достжпъ въ най-видниттѣ сѣмейства. Шпионкитѣ докладватъ въ комитета за материалното състояние на софийскитѣ граждани, влизатъ подъ кожата на осжденитѣ „анти-патриоти", прѣлъстяватъ ги, и подъ прѣдлогъ, че ще имъ се отдадатъ, довеждатъ ги въ „Червената кжща" и ги прѣдаватъ въ ржцѣтѣ на палачитѣ. „Червената кжща" е описана съ зловѣщи и мистериозни подробности; тя има „приемна стая", стая дѣто се издаватъ присждитѣ, подземие или „лобно мѣсто", пълно съ хекатомби отъ човѣшки скелети и пр. и пр.

Стаматисъ Раптисъ черпи своитѣ свѣдѣния относително потайноститѣ на „Червената кжща" отъ публикациитѣ на нѣкакъвъ италиянски

[1]) On the 21 st ultimo, when a Greek band broke up a Bulgarian wedding, killing thirteen people, including women and children, and wounding five other persons.

[2]) Стр. 594—618.

журналистъ, който билъ натоваренъ отъ редакцията си да обиколи Балканския полуостровъ и да направи сравнение между гръцкитѣ и българскитѣ комитети. Журналистътъ прѣгърналъ съ „религиозна прѣданость" мисията си и я изпълнилъ съ успѣхъ. Послѣ той се завърналъ въ отечеството си и обнародвалъ своитѣ впечатления, отъ които софийското общество се стреснало. Тѣзи впечатления „били на врѣмето си приписани на една политическа личность, която по съвпадение обикаляла прѣзъ това врѣме балканскитѣ държави и за която се казало много нѣщо тогава".

Ние за съжаление, не сме чули нищо за тази „политическа личность", но не се чудимъ, защо „историкътъ" е прѣмълчалъ името ѝ. Съ сѫщата скрупульозность на историкъ, Ст. Раптисъ прѣмълчава и името на въпросния „италиянски публицистъ", както и името на вѣстника, дѣто сѫ публикувани неговитѣ „впечатления". Само тоя фактъ е, разбира се, достатъченъ, за да отнесемъ и „публициста" и всички негови „анкети" и „публикации" въ областьта на измислицата. И тогава цѣлятъ този сензационенъ разказъ остава само съ това значение, че допринася за прѣцѣнката на Раптисовата книга и въобще на гръцкитѣ приеми въ македонската борба.

VII.

Андартската агитация.

Четата на капетанъ Вардаса се придружава отъ свещеника Пападракосъ, човѣкъ съ висше богословско образование. Той служи и за проповѣдникъ-агитаторъ на четата. Стаматисъ Раптисъ прѣдава нѣколко негови рѣчи и проповѣди. Ние ще прѣдадемъ най-важната отъ тѣхъ. [1])

„Тоя день, казва Раптисъ, се държи една отъ най-възвишенитѣ проповѣди прѣдъ заслѣпенитѣ отъ много-вѣковенъ мракъ македонски селяни".

Пападракосъ е говорилъ прѣдъ жителитѣ на село Слимица така

Дѣца мои,

Има на свѣта за човѣка двѣ нѣща, съ които той има право да се гордѣе: на първо мѣсто съ потеклото си и послѣ съ своя ентусиазъмъ.

Ние гърцитѣ имаме и двѣтѣ тѣзи нѣща, т. е. народностьта и религията, и то тъй блестещи, щото можемъ много справедливо да се хвалимъ и да се гордѣемъ съ тѣхъ повече отъ всички други народи на свѣта.

Ние сме елини.

Нѣкои отъ васъ, може би, знаятъ, че елинитѣ, нашитѣ бащи, сѫ се показали най-велики, най-полезни и най-славни хора на свѣта. Тѣ дадоха най-великитѣ философи, като напр. Аристотеля, *който е билъ македонецъ*, Платона, Сократа и толкова други. Тѣ изтъкнаха най-великитѣ полководци и царе на свѣта, като напр. Александра Велики, тоже македонецъ, който покори съ своитѣ храбри елински войски цѣлия извѣстенъ тогава свѣтъ.

А този Александръ Велики, дѣца мои, този царь на нашитѣ прадѣди, стана оржде на Бога, понеже той въ всички покорени земи разпространи нашия хубавъ елински езикъ, който послужи по-сетнѣ да се разпространи истинската вѣра на Христа.

Перситѣ, така наричанитѣ днесъ аджеми, много пѫти доходждаха отъ Азия съ голѣми и дивни войски и искаха да покорятъ Гърция. Но сѫ изпатиха добрѣ отъ полководеца Милтиядъ при Маратонъ и отъ Темистокла при Саламинъ и отъ други

[1]) Стр. 501—527.

славни военачалници на други мѣста, и посрамени избѣгаха по скривалищата си, въ Азия. Тежко на Европа, ако да не бѣха гърцитѣ да изпждятъ перситѣ. Тя би се обърнала цѣла въ персийска, варварска, и днешната цивилизация нѣмаше да съществува.

Но какъ да ви разправямъ подвизитѣ на елинитѣ, нашитѣ прадѣди, отъ най-стари врѣмена и до днесъ? Какъ да ви разправя за добринитѣ, които тѣ сж принесли на човѣщината? Даже и цѣли деноюшия ако бихъ ви разправялъ, тѣ пакъ не биха се свършили.

Нито единъ ученъ и образованъ човѣкъ не може да се нарече мждъръ, ако не прочете и изучи елинскитѣ писания на елинскитѣ философи. Кой другъ народъ притежава такава слава?

Но нима е само това? Чуйте, елини, чуйте. Когато се роди Господь нашъ Исусъ Христосъ отъ Прѣсветая Дѣва Мария, като човѣкъ, за да ни прѣдпазн и ни избави отъ грѣха и да ни възвърне въ първата слава и въ рая, отдѣто бѣхме изпадени, той почна да проповѣдва своето евангелие, и всички народи отиваха да чуятъ неговата божествена и сладчайша проповѣдь.

Единъ день се явиха прѣдъ Христа неговитѣ ученици и му казаха:

— Учителю, дойдоха елинитѣ и желаятъ да те видятъ.

Обърна се веднага нашиятъ Христосъ и рече:

— Дойде часътъ да се прослави синътъ человѣчески.

Чухте ли, какво е казалъ Христосъ за нашия народъ, за нашия елинизмъ, за нашия езикъ? Доде, казва, часътъ, за да се прославя. Не се прославихъ нито когато ме видѣха и чуха арабитѣ, нито когато ме видѣха и чуха финикийцитѣ и египтянитѣ, или другъ кой да е народъ.

И защо Христосъ се прослави чрѣзъ гърцитѣ? Защото тѣ, елинитѣ, съ своя елински езикъ, съ своята елинска философия и съ великодушнитѣ и благородни чувства, които навсѣкждѣ ги отличаваха, бѣха единствено способнитѣ да проповѣдятъ евангелието по цѣлия свѣтъ и да запечататъ догмитѣ на Христовата вѣра. Само тѣ, гърцитѣ, можеха да взематъ смѣлото рѣшение да прослѣятъ кръвьта си за Христа, да умратъ за него, докато възтържествува християнщината.

И, наистина, така и стана. Гърцитѣ първи повѣрваха въ истинската вѣра на Христа, тѣ първи станаха мжченици и приеха смъртьта, вмѣсто да се отказжатъ отъ нея. Апостолъ Павелъ отиде въ Атина да проповѣдва Христа на гръцки езикъ и веднага мнозина повѣрваха. Този сжщиятъ апостолъ Павелъ дойде и тукъ въ Македония. Въ Филипи, въ Верея и въ Солунь и проповѣдва на гръцки езикъ. Нашитѣ прадѣди повѣрваха, и подкрѣпиха съ всичката си душа и сърдце вѣрата, и прѣписваха свещенитѣ книги и умираха съ готовность за името Христово.

Има ли нѣкой отъ васъ да не вѣрва въ Свети Димитрия? Нѣма, разбира се. Всички познаваме тоя Великъ Светия и Великомжченикъ Димитрий. Ето тоя светия бѣше македонецъ *(и трѣбва да знаете, че македонець ще рече елинь— к. и.)* и той стана мжченикъ за вѣрата ни въ 290 г. подиръ Христа и биде убитъ вжтрѣ въ солунскитѣ тъмници. Сжщо и Свети Несторъ и толкова други.

И така, — продължилъ Пападракосъ, — това сж гърцитѣ, които разпространиха християнството въ цѣлия свѣтъ. Елини засѣдаваха на седемтѣхъ Вселенски Събори и на елински езикъ се написаха всички догми на нашата вѣра. Нито единъ другъ езикъ не бѣше способенъ да запечати високитѣ догми на нашата вѣра. По тоя начинъ се прослави Христосъ чрѣзъ гърцитѣ; за това той много право бѣше казалъ за насъ гърцитѣ онія ласкави думи: „Дойде часътъ, за да се прослави Синътъ Человѣчески".

Отъ тогава, значи, отъ самия Христосъ и отъ Апостолитѣ и отъ Отцитѣ на Черквата, ний притежаваме нашата вѣра и се казваме православни, въ противнѣсъ на другитѣ лъже-християни, които измѣниха много истинската Христова вѣра.

Питамъ ви сега: кой другъ народъ се е показалъ толкова великъ и славенъ, колкото нашия, гръцкия, който притежава и най-добрата религия? Тррѣба ли, прочее, да сме горди за това или не? Разбира се, трѣбва; трѣбва даже да пазимъ ревниво тѣзи дѣ наши скжпи съкровища, тѣзи два наши диманта и да не позволяваме на враговетѣ ни, да ни ги развалятъ и унищожаватъ.

За нашия елинизмъ прадѣдитѣ ни се бориха много пжти, като истински герои; за нашето православие тѣ пролѣха кръвьта си; ще допустнемъ ли ний да ги изгубимъ, безъ да се възпротивимъ, безъ да се боримъ, за да ги спасимъ и за-

назимъ? Ще бѫде срамъ, ще бѫде позоръ и грѣхъ голѣмъ, ако не защитимъ себе си, живота си и религията си.

И съ кого имаме да се боримъ?

Така незабѣлѣзано Пападракосъ минава на злободневния въпросъ:

Всички вие, братя и чада мои, знаете, че отъ десетина години насамъ се яви единъ варварски, дивъ и злодѣйски миллетъ[1]), който иска да ни промѣни и вѣрата, да ни направи схизматици, и народностьта, т. е. да ни направи българи, та да не приказваме вече на езика, на който е написано евангелието, на който проповѣдва апостолъ Павелъ въ Македония и на който свети Димитрий прославя християнската вѣра въ Солунъ, а да приказваме на български.[2])

И своето рѣшение тѣ се стараятъ да изпълнятъ, убивайки всѣкиго, който имъ се противи. Тѣ убиха до сега толкова ваши учители, свещеници, мухтари и първенци. Изпратиха до сега много хиляди на оня свѣтъ, но за щастие не можаха да постигнатъ цѣлта си, защото въ Македония винаги се намѣрятъ храбри патриоти и свѣтли характери, които упорствуватъ въ убѣжденията си *и не ее отричатъ отъ Христа* (! — бѣл. н.) и отъ народностьта си.

Забравиха неблагодарнитѣ българи, *че ние имъ дадохме земя да се заселятъ*, (к. н.) че нашиятъ императоръ въ Цариградъ, Константинъ Погонатъ, *имъ позволи* (к. н.) да се настанятъ въ земята между Балкана и Дунава. Забравиха, че ние ги направихме християни, защото Кирилъ и Методий, двама македонци апостоли, отидоха отъ Солунъ, отъ дѣто бѣха родомъ, въ България, за да проповѣдватъ и разпространятъ християнството. Тия двамата съставиха и славянската азбука и прѣведоха отъ гръцки езикъ на славянски Светото Писание, за да ги просвѣтятъ и опитомятъ.

Но тѣ, българитѣ, ще си останатъ за винаги звѣрове. Тѣ забравиха, че нашата патриаршия ги спаси отъ турскитѣ звѣрства и клането и че тѣ самитѣ сѫ казвали, че сѫ гърци, както и въ нуфуситѣ, т. е. публичнитѣ списъци, сѫ се записвали *урумъ* (к. н.), т. е. гърци, вмѣсто *булгаръ* (к. н.) — българи, за да не ги обиждатъ и убиватъ турцитѣ.

Комитаджиитѣ ви казахъ, че искатъ да освободятъ Македония отъ турцитѣ. Но тѣ ви излъгаха, понеже щомъ видѣха, че турцитѣ сѫ готови да се борятъ, *веднага се спогодиха съ тѣхъ, а васъ оставиха да се пържите въ маслото си* (к. н.). Я ми кажете, борила ли се е до сега България противъ турцитѣ? Никога! Даже за собствената си свобода тя не се е борила, а други се бориха за нея. А Гърция, както ви е извѣстно, и за свободата си се бори въ 1821 г., или подобрѣ въстана и подържа въстанието цѣли седемь години, и за синоветѣ си, тесалийци, критяни и други много пѫти се бори.

Когато въстаиаха гърцитѣ въ 1821 г., турчинътъ бѣше страшенъ, защото имаше много по-голѣма сила, отколкото днесъ. Той имаше цѣлия Египетъ, цѣло Влашко и Молдава, Сърбия, Черна-Гора, България, Източна Румелия, Критъ и днешна Гърция и други земи; и изглеждаше, че славянъзмътъ е унищоженъ. Цѣла Европа се страхуваше и трепереше отъ Султана, когото наричаше Гранъ Сеньоръ. И толкова горазъ бѣ Султана и съ такова прѣнебрѣжение се отнасяше той къмъ послушницитѣ на великитѣ сили, че имъ не позволяваше да му виждатъ лицето, а само ржкава. И при все това Гърция, единичка между всички народи, които робуваха на турчина, въстана сама, воюва и побѣждава многократно и по сухо и по море, и многобройнитѣ турци бѣгаха, покрити съ срамъ, прѣдъ малкото елини, които се борѣха за свѣтата вѣра Христова и за свободата на Отечеството.

Кждѣ бѣха тогава българитѣ, да станатъ да се борятъ и тѣ противъ турцитѣ? Чуйте, какво правѣха тѣ, чуйте и ужасете се! Вмѣсто и тѣ да се борятъ, тѣ станаха едно съ турцитѣ, на които много пѫти ни прѣдаваха; така стана въ Месолонги, прочуто по цѣлата вселена, кждѣто безброй турци бѣха заобиколили една шепа гърци съ женитѣ и дѣцата имъ, и искаха да ги заставятъ да се прѣдадатъ. Но тѣ прѣдпочетоха да си пробиятъ пѫть съ мечоветѣ въ ржцѣ;

---

[1]) Народъ. — бѣл. н.

[2]) Като че ли жителитѣ на костурското село Слимница до появяването на Пападракоса сѫ приказвали на езика, на който апостолъ Павелъ е проповѣдвалъ, а не на български, т. е. на „българофонски*. . . — бѣл. н.

тѣ турихa женитѣ и дѣцата въ срѣдата и се хвърлиха всрѣдъ непрiятеля. *Но единъ безчестенъ българинъ издаде плана на гърцитѣ и турцитѣ веднага взеха мѣрки, останаха до единъ да бдятъ и да чакатъ съ пушкитѣ въ ржцѣ.* (*Αλλ' ἑνας ἄτιμος Βούλγαρος εἶχε προδόσει τὸν σκοπὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι Ἔλαβον ὅλα τὰ μέτρα τους, δὲν ἐκοιμήθησαν καθόλου καὶ εἰς καὶ ἐφύλαγαν μὲ τὰ τουφέκια στὸ χέρι.* — Стр. 510). [1]) И при все това, гърцитѣ не се прѣдадоха, а се хвърлиха на вънъ, надиаха мнозина, убиха и много турци, а оныя отъ тѣхъ, които не загинаха, на другия день продължиха борбата. *Българитѣ сълдователно само прѣдателства сж вършили прѣдъ турцитѣ* (к. и.). Толкова много тѣ обичатъ свободата.

Когато Гърция се дигна въ 1897 г., за да воюва съ турцитѣ за Критъ, защо не се дигна и тя, България, за да воюва съ турцитѣ за Македония? Имаше ли за България по-удобенъ моментъ отъ тоя, да ви освободи, ако тя наистина е прѣдавала такава цѣль? Тя не само че не воюва, но увѣри турцитѣ и имъ даде дума, че нѣма да мръдне, и турчинътъ не остави нито единъ войникъ на турско-българската граница, а изпрати всички на турско-гръцката. Както виждате, и тукъ българитѣ показаха, че сж най-лошитѣ врагове на елинизма. Но Господь не даде да загине нашия народъ.

Може би пъкъ нѣкои отъ васъ да мислятъ, че Гърция е била побѣдена въ 1897 г. (к. и.) Какъ мислите, побѣдена ли е била, или е побѣдила? Казвай ти, че си попъ и знаешъ по-добрѣ тия работи.

— Мислите ли, че ние знаемъ тия работи? Турцитѣ бѣха много, но Господь пакъ докара до единъ редъ работата.

Гърцитѣ напрѣдваха и въ Македония и въ Епиръ. Но докато още войната продължаваше, нашиятъ краль заповѣда на войскитѣ да отстжпятъ, и тѣ дѣйствително отстжпиха, безъ сами да знаятъ причината на това. Щомъ войската отстжпи, турцитѣ настжпиха и завзеха Ларисо. Послѣ пакъ става сражение и гърцитѣ изпъзатъ побѣдители, но прѣзъ нощьта пакъ пристига заповѣдь за отстжпление; при Велестино генералъ Смоленски смаза турцитѣ, но пристигна пакъ заповѣдь за отстжпление; и войската, съ роптания и проклятия отстжпваше и се сърдѣше на началницитѣ си — и имаше право, понеже виждате отъ една страна, че побѣждава и при все това, караха я пакъ да отстжпва, безъ сама да разбира, какво става. Най-послѣ, обаче, ти разбра, каква е работата. Какво стана, питамъ ви: остана ли турската войска въ Тесалия?—Не?—Турската войска напустна не само Тесалия, но още и?

— И Критъ.

— Разбира се, и Критъ. И отиде тамъ за князъ кой?

— Вториятъ синъ на гръцкия краль, принцъ Георги.

Да или не?

Ето, вижте това, дѣто прилича на меджидия. Това е критска меджидия. Я прочетете, какво пише. Турски или гръцки. Вий виждате тука образа на принцъ Георги. Е, кажете ми тогава: *щѣха ли да избѣгатъ турцитѣ отъ Критъ и отъ Тесалия, ако бѣха побѣдители?* (к. и.) Разбира се, не.

— Но ще ми кажете, може би, защо тогава турцитѣ и българитѣ говорятъ, че Гърция била побѣдена. Ето и азъ ви казвамъ, че всичко това така бѣ скроено да стане, защото *ако Гърция се оставяше свободна да настжпи*, (к. и.) турцитѣ въ Анадола щѣха въ една нощь да изколятъ всички тамошни християни, които нѣмаха оржжие; и тогава нашата загуба щѣше да бжде страшна, защото *ние имаме тамъ повече отъ четири милиона наши братя гърци*, (к. и.) и щѣше да бжде голѣмъ грѣхъ отъ наша страна да оставимъ да ги погубятъ.

Чуйте още една причина, по която Гърция нѣмаше да се възползува, ако завладѣеше часть отъ Македония и отъ Епиръ: великитѣ сили бѣха рѣзко заявили, че ако Гърция завладѣе земя, ще я заставятъ да я върне пакъ назадъ. Е, щомъ работата стоеше така, защо Гърция да губи на вѣтъра войницитѣ си.

Освѣнъ това, трѣбва да знаете, че Гърция има силна морска флота. Има

---

[1]) Прѣдупреждаваме читателя, че колкото повече ораторътъ се приближава къмъ съврѣмената история, толкова измислицитѣ и фалшификацинтѣ на фактитѣ ставатъ по-чудовищни. . . .

параходи съ голѣми топове, *и ако и оставѣха силитѣ* (к. н.), можеше да направи голѣма разсипия въ Солунъ и въ Смирна и на всѣкждѣ. Но, както виждате, *Европа върза едната ржка на Елада* (к. н.).

Ето какъ стана работата, *а турцитѣ помислиха, че сж побѣдили* (к. н.) и мирясаха, безъ да напакостятъ на християнитѣ въ Анадола.

Сега нека се повърнемъ из българитѣ. Тѣ нѣматъ нито разположение, нито смѣлость да водятъ война и то за една чужда страна, за една гръцка страна. Тѣ искаха съ лъжи да докажатъ на свѣта, че Македония е българска, но какъ може да бѫде това, *когато тѣ сж дошли отъ Азия въ VI вѣкъ подиръ Христа, и когато Александръ Велики е покорилъ свѣта съ своитѣ македонски фаланги още прѣди Христа?* (к. н.).

При все туй, българитѣ казватъ, че Александръ Велики е българинъ. (к. н.) Това, обаче, е толкова невъзможно и неприемливо отъ историята, колкото е невъзможно да побѣлѣе кожата на арапинъ, ако се търка съ сапунъ, или бѣлитъ европейцы да стане арапинъ. Внимавайте, азъ ще ви докажа и по другъ начинъ, че Александръ Велики е гръкъ и че Македония е гръцка (макаръ че върху това не бива да става споръ): по нивата и лозята, или пъкъ другадѣ, когато копаете, не ви се е случвало да намѣрите нѣкоя пара, нѣкоя антика? — Да. — Какъ е писано на тѣхъ, на гръцки или на български? — На гръцки. — Виждате ли? Виждали ли сте пара съ образа на Александра Велики? Какво пише надъ образа? На гръцки ли е написано: Александросъ Василевсъ, или на български: Царь Александръ? — Василевсъ Александросъ.

И мряморитѣ плочи, остатъци отъ стари палати, които се случава да изваждатъ отъ земята, съ какво писмо сж изписани: българско или гръцко? *И самата дума Македония, както и думата Александросъ сж гръцки.* (к. н.)

Българитѣ сж ви казали още една голѣма лъжа: че сте българи, защото ужъ сте били приказвали български. Но азъ ви казвамъ, че македонскиятъ езикъ не е български, а единъ смѣсь отъ гръцки, турски, албански и славянски думи. *Но даже български ако бѣхте говорили, и това нѣмаше да значи, че сте българи.* (к. н.) Защото езикътъ не е винаги главния признакъ *) за познаване на единъ (Ἀλλὰ καὶ Βουλγαρικὰ ἐὰν ὁμιλοῦσαι τε, δὲν θὰ ἐσήμαινε τοῦτο, ὅτι εἶσθε Βούλγαροι. Λοιπὸν ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι πάντοτε τὸ κύριον γνώρισμα ἐνὸς ἔθνους — Стр. 516). народъ. Напримѣръ. Въ Мала Азия имаме цѣли милиони православни гърци, които говорятъ турски; при все това, тѣ сж гърци и иматъ сжщитѣ чувства, сжщата вѣра, сжщитѣ нрави и обичаи както и ние. Въ Мала Азия има сжщо и нѣколко хиляди православни гърци, които говорятъ арменски и при все туй тѣ сж ентусиазирани патриоти и най-чисти гърци.

Но даже и тѣзи доказателства ако не можехме да ви приведемъ, за да ви докажемъ, че сте гърци, достатъчно би било да хвърлите само единъ поглеадъ на българскитѣ физиономии и да видите голѣмата и поразителна разлика. *Българската мутра има глупешки видъ, чело издуто като на маймуна, съ една ръчь, най-дивя и грозни черти. А вий сте красиви хора.* (к. н.). (Τὸ Βουλγάρικο μούτρο εἶναι βλακῶδες, τὸ μέτωπο ἐξογκωμένο καὶ σὰν τῆς πιθήκου καὶ ἐν γένει τὰ χαρακτηριστικὰ των ἄγρια καὶ ἀσχημώτατα. — Стр. 516). Но въпъ отъ всичко това, *вие до прѣди три години не бѣхте ли гърци?* (к. н.). Не обичахте ли Гърция и нашитѣ владици и нашия патриархъ? И сега даже, и запитайте сърдцето си дълбоко, дълбоко да видите какво ще ви каже?

Ако се събудѣха отъ гробоветѣ си вашитѣ бащи и ви видѣха схизматици — да псувате Вселенския патриархъ и митрополититѣ, какво биха казали? Какво възмущение биха почувствували тѣ и какво проклятие биха произнесли надъ васъ? Тѣ собствено — нека се изразя по-добрѣ — и за чедя не биха ви признали.

Или мислите, че тѣхнитѣ души не се измѫчватъ, виждайки дѣцата си да прѣслѣдватъ онія, *които толкова пѫти сж ги спасявали отъ турскитѣ клането, които съ готовность сж излагали гърдишъ си на турцитѣ, за да ги спасятъ—да спасятъ и онія между васъ, които сте малко по-възрастни?* (к. н.)

Тежко тому*в*, който се отрече отъ произхождението си и отъ прадѣдитѣ си, и особено отъ прадѣди, каквито имаме ние. Това вече не е човѣкъ, а скотъ, животно и даже нѣщо по-лошо отъ животно.

Ще се оставимъ ли ние да паднемъ толкова низко и да се развратимъ? Ще се оставимъ ли да бѫдемъ надвити отъ българитѣ, и отъ робството на турцитѣ да подпаднемъ подъ робството и тиранията на варваритѣ българи?

И трѣбва да знаете, че робуването подъ българитѣ е по-лошо отъ робуването подъ турцитѣ, понеже турчинътъ сега вече не може да ни измѣни вѣрата, а слѣдователно, и народностьта ни. *А откажемъ ли се отъ нашата патриаршия, тогава губимъ всичко.* (к. и.)- На български ще се черкуваме, на български ще четемъ и по тоя начинъ сме изгубени за винаги. Това би било позоръ. Станали бихме посмѣшище на цѣлия свѣтъ, даже и на най-малкитѣ народи, които съ гордость, макаръ и незаслужено, пазятъ народностьта си.

Миозина отъ васъ до сега имахте право да се боите отъ българитѣ и да ставате едно съ тѣхъ, понеже Елада бѣше заята съ други елински земи. Гърция е кралство съ много задължения и съ много грижи, защото има много милиони синове подъ робство. Има още много неизбавени земи, за които трѣбваше да се погрижи. Тесалия, Критъ, Тракия, Мала Азия, Кипъръ и Епиръ, всички тѣзи земи сѫ гръцки и за всички Гърция трѣбваше да се погрижи.

Сега е вашия редъ и Гърция ще се погрижи и за васъ.

Видѣхте ли какъвъ юнакъ ви изпрати Гърция—тоя дѣто загина въ Статица? Знаете ли какъвъ човѣкъ бѣше Меласъ? Той остави съ хиляди и хиляди грошове и жълтици и дойде тукъ, за да ви помогне противъ българитѣ.

А я ми кажете, моля ви се, що за хора сѫ комитаджитѣ? Всички сѫ разбойници и злодѣи, които гледатъ да ви грабятъ кокошкитѣ и нищо друго; и не само това, ами вѫршатъ толкова други безчестия, които е срамота и да споменава човѣкъ. Тѣзи работи сега ще прѣстанатъ. Нуждно е, обаче, щото и вие сами да се заловите усърдно за тая работа, и да помните винаги, че въпросътъ се касае за *вашето освобождение* (к. и.). Слѣдователно, нуждно е, щото вие сами повече отъ всички други да се потрудите и да се помжчите.

Слѣдъ това свещеникътъ имъ напомня за възстанията и за разоренията на критянитѣ, които, при все това, не се отчайвали, а работили непрѣкъснато за освобождението си.

— Дайте си, прочее, куражъ и сърдце и не се бойте отъ неприятеля. Потрайте се всички да си доставите по една пушка и по двѣстѣ най-малко патрони. [1]) Нека всѣки отъ васъ счита пушката и камата за най-добро украшение на кѫщата си.

---

[1]) Макаръ че Пападракосъ прѣдоставя на жителитѣ отъ Слимица да си доставятъ сами пушки и патрони, оржжието обикновено се раздава даромъ. Това се вижда отъ слѣдното писмо на Меласъ, съ дата 16 мартъ 1904 г., въ което той разправи за начина, по който агитира:

„Само съ това—съ любовьта, патриотизма и юначеството,—казва Меласъ на селянитѣ,—*и съ пушкитѣ, които ще ви донесемъ, ако поискате*, ще ви помогнемъ да се защитите противъ безчестията на българитѣ, *а ако стане нужда* и противъ безчестията на турцитѣ. (*Μὲ αὐτα μονον καὶ μὲ τα ὅπλα ποῦ θὰ σᾶς φέρωμεν, ἂν τα θελήσετε θὰ σᾶς βοηθήσωμεν νὰ ὑπερασπισθῆτε κατὰ τῶν ἀτιμιῶν τῶν Βουλγάρων καὶ ἂν εἶναι ἀνάγκη καὶ κατὰ τῶν ἀτιμιῶν τῶν Τούρκων.* — Стр. 750). Ние нѣма *да ви насилваме* да ни послѣдвате (убийствата и опрѣдѣлянитѣ срокове за отказване отъ Екзархията, подъ страхъ на смъртно наказание, за които Меласъ говори въ „изложението", не сѫ, разбира се, насилване—бѣл. н.), както правѣха съ васъ българитѣ. Тѣ ви принуждаватъ да си продавате даже и воловетѣ, за да имъ дадете пари за пушки. Но слѣдъ като ви вземаха паритѣ, не само че ви не даваха пушки, *но и ви дигнаха това лято на сила*, (к. и) само за да покажатъ на Европа, че Македония била ужъ българска и че е възстанала цѣла. И като си направиха кефа, оставиха ви на турцитѣ, които ви изгориха селата:

Ние пушки ще дадемъ безъ пари на тия, които ни поискатъ. (к. и.) Но и онія, които не ни поискатъ, ние пакъ ще ги обичаме и покровителствуваме". *Ἡμεῖς ὅπλα θὰ δώσωμεν δωρεὰν εἰς ὅσους μᾶς ζητήσουν. Ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ποῦ δὲν θὰ μᾶς ζητήσουν θὰ τοὺς ἀγαπῶμεν καὶ θὰ τοὺς προστατεύομεν.* — Стр. 751).

Има ли, бе дѣца, на свѣта нѣщо по-хубаво отъ това, да бждешъ юнакъ, да бждешъ въоржженъ, и да се страхува другия да ти грабне живота, честьта и имота? Може ли да има за човѣка по-голѣма гордость отъ това, да бжде юначенъ стражъ на Отечеството си и неговъ освободитель?

Но ще речете, че имате майки, дѣца, работа и много други прѣчки. Това сж само извинения. Нима ние сме се родили отъ камънитѣ или отъ дърветата? Ето тоя юнакъ се ожени прѣди една година, а она тамъ другитѣ има петь дѣца, но не ги съжали и ги остави. Народътъ да е живъ, каза той, тогава и моитѣ дѣца ще се ощастливятъ. И той има право. Така е.

Чуйте, какво казва единъ древенъ гръцки мждрецъ, Платонъ.

Отечеството е по-цѣнно отъ майката и отъ всички прадѣди; по-чисто, посвято и по-достойно за уважение отъ всички, които иматъ мозъкъ; човѣкъ трѣбва да го уважава и да му се подчинява, да го мнлва, и когато то го огорчава, повече отколкото бащя му; а когато отечеството го зове на война, дѣто всѣки може да бжде раненъ и да загине, добрияТъ войнякъ пакъ трѣбва да го послуша.

Струва ми се, че ви приказвахъ доста. Ако нѣкой отъ васъ желае да се освѣтли върху нѣщо друго, нека ме попита било сега, било другъ пжть. А ако нѣкой отъ васъ пожелае сега да ни послѣдва, това ще бжде честь за селото ви и примѣръ за другитѣ села.

Сега пъкъ ще чуете отъ нашия началникъ нѣщо за начина, по който трѣбва да работите съ насъ".

Така е проповѣдвалъ „апостолътъ на народната идея", Пападракосъ. Слѣдъ него началникътъ Вардасъ казалъ на селянитѣ:

— Чухте това, което ви казя попътъ; и азъ бихъ ви казалъ сжщото, но нарочно оставихъ да ви говори той, като прѣдставитель на религията, чиято главна задача е да проповѣдва „обичайте единъ другиго", „обичайте враговетѣ си" и „блажени миротворци". При все това, ние виждате, че той самъ държи пушка въ ржката си и носи на пояса си ножъ.

Защо?

Защото видѣ голѣмата неправда, която се върши съ васъ. Видѣ, че за спасението на гърцитѣ въ Македония, които сж, като невинни овце, нерѣшителни и изплашени, не остава друго срѣдство, освѣнъ пушката.

Дайте си, прочее, куражъ и рѣшете се да живѣете като хора и още като гърци. Не бойте се отъ смъртьта и отъ изпитанията. Не бойте се. Азъ и лъвоветѣ, които ме придружаватъ, ще бждемъ винаги до васъ. За васъ ще пожертвуваме живота си.

Какво друго може да направи човѣкъ, за да докаже на брата си, че братски го обича? Кажете, какво друго искате да сторимъ за васъ? Готови сме на всѣка жертва.

А отъ васъ не искаме нищо друго, освѣнъ да разберете своя интересъ, да сжанете, че се иска само малко смѣлость и енергия, за да защитите честьта си, живота си и имота си. Ние, както и по-напрѣдъ ви казахъ, ще направимъ за васъ всичко. А вие правете какъвто Богъ ви просвѣти.

Селянитѣ, споредъ автора, били трогнати. Когато началникътъ Вардасъ свършилъ думата си, тѣ дори не могли да избухнатъ въ удобрителни акламации. Толкова ги измжчвало съзнанието на тѣхната приниженость.

Излиза Пападракосъ и каза пакъ на селянитѣ:

— Сега, ако нѣкой отъ васъ иска да стане българинъ, нека го каже свободно, безъ да се страхува.

— Не, не, ние сме гърци православни.

— Тогава, има единъ обичай, да даватъ клетва всички, които сж вжтрѣ въ тази работа, та право е да се закълнете и вие. Да не мислите, че правя това отъ страхъ да ни не прѣдадете! Не. Това, разбира се, не е възможно, щомъ ние за

насъ и за нашата свобода обикаляме по планинитѣ. Но нуждно е да се закълнете, за да добиете куражъ отъ светото евангелие и честния кръстъ и да не ни прѣдадете на враговетѣ.

Заклетиятъ човѣкъ добива сила отъ Бога, та когато го мжчатъ и насилватъ да каже истината, упорствува, не издава, прѣдпочита даже да умре, когато, ако не е заклетъ, може по-лесно да се подаде, да отстжпи прѣдъ насилието и изкушението и да направи срамно „безчестие", т. е. прѣдателство.

Клетвата.

Селянитѣ се събрали около свещеника, за да се закълнатъ. Послѣдниятъ облѣкълъ своя епитрахилъ и турилъ на масата честния кръстъ. Всички протѣгнали ржцѣ и почнали да повтарятъ дума по дума клетвата, произнасяна отъ духовника. Клетвата гласила приблизително така:

Заклевамъ се въ името на Св. Троица, че ще пазя тайната, че ще работя съ всичката си душа и сърдце за *унищожението на злодѣитѣ българи и за освобождението на отечеството ми Македония.* (к. и.).

На враговетѣ на отечеството нѣма да издамъ нищо, даже ако опратъ ножа на шията ми.

Ако прѣстжпя клетвата си, нека бжда наказанъ отъ Бога, и нека освободителитѣ на отечеството ме направятъ на парчета, и грѣхътъ да бжде на душата ми". [1])

Слѣдъ свършека на церемонията съ клетвата андарти и селяни отиватъ въ черквата. Пападракосъ запѣва рождественски тропари. Послѣ единъ андартъ издекламирва съ патосъ гръцкия „химнъ на свободата". Акламации, хвърляния на шапки, взаимни прѣгръщания и цѣлувки.

*

Консервативната психика на съвременнитѣ гърци и всички тѣхни неизкореними прѣдразсждъци сж изобразени въ приведената агитационна рѣчь на Пападракосъ като въ огледало. Тая рѣчь е въ сжщото врѣме и поразително вѣрна самохарактеристика на андартството. Това е единъ урокъ по историята на елинизма отъ старо врѣме до днесъ, въ който тенденциозностьта и лъжата растатъ прогресивно съ приближаването къмъ съвременната епоха, за да се докаже, че гърцитѣ, и въ миналото, и сега, стоятъ на най-високото, а българитѣ на най-долното стжпало на културата и прогреса. Да се направи послѣ заключение, че македонското население, на какъвто езикъ и да приказва то, и на каквото духовно вѣдомство и да принадлежи, е законно историческо наслѣдство на патриаршията и на елинизма, и най-послѣ, да се покаятъ селянитѣ да дадатъ клетва, че ще работятъ противъ българитѣ. Това е то агитацията на „отмъстителитѣ". Думата освобождение е вмъкната сѣкашъ за гавра и означава: припознаване патриаршията и погърчване. За турско робство и за борба противъ турската тирания въ агитацията не се споменува нито дума.

---

1) (*Ὀρκίζομαι εἰς τὸ Ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὅτι θὰ φυλάξω τὸ μυστικόν, ὅτι θὰ ἐργάζομαι μὲ ὅλην τὴν ψυχήν μου καὶ τὴν καρδίαν μου πρὸς ἐξόντωσιν τῶν Βουλγάρων κακούργων καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος μου Μακεδονίας. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῆς Πατρίδος δὲν θὰ μαρτυρήσω τὸ παραμικρὸν καὶ ἂν μὲ βάλουν τὸ μαχαίρι στὸν λαιμόν.*

Ἂν παραβῶ τὸν ὅρκον μου ὁ Θεὸς νὰ μὲ τιμωρήσῃ καὶ οἱ ἐλευθερωταὶ τῆς Πατρίδος μου ἂς μὲ κομματίσουν καὶ ἡ ἁμαρτία νὰ ἦναι στὸ λαιμό μου. — Стр. 525).

Но не е само историята прѣдметъ за шарлатанска експлоатация въ агитацинтѣ на андартитѣ. Участьта на религията не е по-малко жестока. „Отмъстителитѣ" се прѣдставятъ като апостоли-мисионери на „истинската Христова вѣра" въ Македония — сѣкашъ се отнася за нѣкоя непозната африканска область, кждѣто сж отишли да кръщавать езичници и диваци.

Чудно ни е само, защо Стаматисъ Раптисъ е прѣмълчалъ извѣстни нѣща, които той инъкъ нѣма обичай да крие. Той не ни казва, напримѣръ, какъвъ срокъ е опрѣдѣлилъ капетанъ Вардасъ на селянитѣ отъ Слимица, за да признаятъ патриаршията и да се обявятъ за гърци. Въ недоумѣние сме сжщо и относително възторга и вълненията на селянитѣ отъ Слимица, които, като „вулгарофонни", не сж могли да разбератъ вдъхновената проповѣдь на Пападракосъ, особено пъкъ издекламирания елински „химнъ на свободата". [1])

VIII.

Двѣ писма.

Ще приключимъ нашето изложение съ двѣ писма, които срѣщаме въ книгата на Ст. Раптисъ. И двѣтѣ сж написани отъ българския войвода Костандо — едното до жителитѣ на селата Ланга, Виделущи и Чукалохори, а другото — до андартския войвода капетанъ Аристиди. Споредъ нашитѣ справки при революционни дѣйци отъ Костурско, между Костандо и Аристиди дѣйствително сж били размѣнени нѣколко такива писма. И двѣтѣ писма, даже като се приеме, че сж прѣдадени безъ никакви измѣнения отъ Ст. Раптисъ, сж повече отъ ласкателни за българската борба; тѣ издаватъ широкитѣ и великодушни побуждения, които движатъ българскитѣ борци, идейния, чистореволюционния характеръ на тѣхната нелегална дѣйность, въ противовѣсъ на тѣсно-гръдно шовинистическата „елино-македонска" акция.

Ето първото писмо: [2])

Любезни ни ланґьоти, виделущени и чукалохорци,[3])

Съ настоящето си извѣстявамъ ви слѣдното.

---

[1]) Андартскитѣ капетании не разбиратъ мѣстното „българофоно" нарѣчие — нѣщо твърдѣ естествено, разбира се. Изключение правятъ мѣстнитѣ ренегати гѣркомани: Котасъ, Вангелъ и пр.

По тая причина въ „вулгарофонитѣ" села, т. е. въ екзархийскитѣ и гѣркомаискитѣ, агитаторитѣ си служатъ съ прѣводчици — мѣстни хора, които сж се учили на гръцки и каквито се срѣщатъ по селата въ южна Македония. По-късно необходимостьта застава и капетанитѣ, които сж родомъ отъ Гърция, да учатъ езика на мѣстното „вулгарофоно" население, за да си служатъ въ сношенията си съ него. Така, капетанитѣ Макрисъ, Перосъ, Каудисъ и други нѣкои успѣватъ съ течение на врѣме да усвоятъ единъ „вулгарофонски" жаргонъ. И тогава се получаватъ отъ такъвъ родъ куриози: критянинътъ Каудисъ, напримѣръ, агитира между „вулгарофони" селяни и ги кани да се обявятъ за елини и патриаршисти, на . . . „вулгарофонско" нарѣчие.

[2]) Стр. 569—571.

[3]) Въпроснитѣ села сж гръцки и, споредъ Раптисъ, писмото на Костандо било написано на гръцки.

Македонскиятъ комитетъ, който работи за освобождението на нещастнитѣ християни, стоящи отъ петстотинъ години подъ игото на агарянитѣ, отъ 4 години дѣйствува въ съсѣднитѣ на васъ села; ний не сме ви направили никаква пакость, даже не сме взели отъ васъ, а се борѣхме за свободата на всички народности безъ разлика, както на българитѣ, така и на гърцитѣ и властитѣ, защото всички сме подчинени подъ единъ и сжщъ тиранинъ.

Сега обаче се явиха турско-гръцкитѣ чети, които нѣматъ друга цѣль, освѣнъ да помогнатъ на турчина, за да ни държи още подъ своя яремъ.

А това което е още по-лошо, — и вие сте тръгнали по тѣхнитѣ идеи и се стараете да напакостите на своитѣ съсѣди.

Но знайте, че ако още се водите по такиви умове, ще си изпатите най-злѣ и тогава ще се разкаете, но ще бжде вече късно; и не мислете, че сме безсилни да ви дойдемъ дохаки; ние можахме да дадемъ да разбере и на турчина, който има царщина, камо ли на васъ, които сте нула; вжтрѣ въ двадесеть и четири часа ние можемъ всички ви да направимъ на пепелъ.

Размислете и попрвете се, защото ще се каете и грѣхътъ ще бжде на шията ви.

Ние за добритѣ сме добри, но за лошитѣ сме по-лоши отъ всички.

Размислете и не слушайте туркоманскитѣ войводи, (*Σκεφθῆτε νὰ μὴ ὑπακούετε εἰς τοὺς τουρκολάτρας ἀρχηγούς.* — Стр. 270), които искатъ да защитатъ агарянина и да ви държатъ още подъ робство.

Ето, благодарение на нашитѣ юнашки дѣла, Европа взе мѣрки [1]) и въ скоро врѣме ще видимъ свободата, а вие ще се разкаете, като Юда, но ще бжде вече късно.

Здравѣйте.

Настоящето изпратете въ отбѣлѣзанитѣ села.

Кастанария, 1 Януари 1905 год.

Отъ началството.
Войвода К. Шкуртовъ [2])
Началникъ Костандо.

Българскитѣ войводи не говорятъ въ писмото си ни дума за „побългаряване", за признаване на екзархията или патриаршията. Тѣ даже подчертаватъ прѣдъ селянитѣ—гъркомани, че не имъ е направена никаква пакость, нито е искано нѣщо отъ тѣхъ; тѣ ги канятъ само да не конспирирать заедно съ гръцко-турскитѣ чети противъ българскитѣ си съсѣди; тѣ говорятъ само отъ името на общитѣ интереси и противъ общия врагъ, отъ името на общото политическо освобождение. Тонътъ на това писмо съвсѣмъ не напомня ултиматумитѣ на Меласъ и неговитѣ послѣдователи, въ които главната цѣль е да се опрѣдѣли на селянитѣ срокъ за отказване отъ екзархията и признаване патриаршията, подъ страхъ на наказание.

Различието въ становищата и тенденцията изпжква още по-ясно въ второто писмо. [3])

Споредъ Раптисъ, второто писмо е написано отъ Шкуртовъ, секретарь на убития войвода Костандо, който за по-голѣма тежесть и за да заблуди неприятелитѣ си относително сждбата на убития си началникъ, е поставилъ подъ писмото и името на послѣдния. Шкуртовъ и капетанъ Аристиди се познавали отъ години. Аристиди писалъ на Шкуртова да спре прѣслѣдванията противъ гръцкитѣ селяни; „въ сжщото врѣме го

[1]) Тукъ се има прѣдъ видъ европейската реформена акция.
[2]) Кирякъ Шкуртовъ е гръцки възпитаникъ и писмата сж написани отъ него.
[3]) Стр. 643—646.

поканилъ да се върне въ православието и да постжпи въ елино-македонскитѣ чети", понеже, споредъ Раптиса, мнозина такива мними българи били въ дѣйствителность заблудени гърци. Ето какво е отговорилъ Шкуртовъ на тази покана:

Господине Аристиди С. Маргарити,

Получихъ писмото, подпечатано съ твоя печатъ и разбрахъ писаното; благодаря ти за съвѣта, който ми давашъ; азъ щѣхъ да послѣдвамъ веднага твоитѣ съвѣти, ако не ми бѣше познато заблуждението, въ което сте изпаднали — както мишката въ капана.

Знай, приятелю мой, че азъ имамъ съвѣти, които да послѣдвамъ, и съвѣти подписани отъ самата Европа и отправени отъ мжже много по-високо стоящи отъ тебе и отъ най-мждрия мжжъ на Елада.

Европа видѣ нашия героизмъ и вашата глупость и въ малко врѣме ние жънемъ плодоветѣ на нашата дѣйность,[1]) и ще изгрѣе за насъ слънцето, а за васъ ще настане мракътъ на нощьта, благодарение на заблуждението ви.

Помислете, о безумни, въ каква грѣшка сте изпаднали: съпротивлявате се на цѣла Европа и се съюзявате съ варварина—тиранинъ, който прѣди седемь години ви е горилъ черквитѣ и кжщата и дори ви е взималъ въ плѣнъ женитѣ. (*Σκεφθῆτε, ὦ ἄφρονες, εἰς τί λάθος ἔχετε πέσει να ἐναντιωθῆτε εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ συμμαχήσετε μὲ τὸν βάρβαρον, ὅστις πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν ἔκαυσε τας ἐκλησίας σας καὶ τα σπίτια καὶ αὐτὰς ἀπῆρε τας γυναῖκας σας ἠχμαλώτισε.* — Стр. 644). Това е грѣхъ и неправда за Елада, който е изгубила истинскитѣ елини и останала въ ржцѣтѣ на туркоманитѣ (*τῶν τουρκολατρῶν* — стр. 644), както се потвърдява отъ вашата дѣйность и отъ вашата цѣль.

Трѣбва, приятелю мой, да се спасите и да заработите и вие, като истински патриоти по грѣцкитѣ села, безъ да отивате и безпокоите българскитѣ, като Лебешово и др. (*Πρέπει, φίλε μου, νὰ σωθῆτε καὶ να ἐργάζεσθε καὶ σεῖς ὡς ἀληθεῖς πατριῶται εἰς τα ἑλληνικὰ χωριά, χωρὶς να μεταβῆτε καὶ νὰ ἐνοχλῆτε τὰ βουλγαρικὰ χωρὶς τὸ Λεμπέοβο καὶ ἄλλοῦ* — Стр. 644). А ако продължавате по сжщия пѫть, тогава нека върху вашитѣ главатари да падне грѣхътъ за женитѣ и дѣцата ви и за сълзитѣ васъ. Чакайте ни въ такъвъ случай не само въ съсѣднитѣ села, защото съ силата, която имамъ, надѣвамъ се въ 24 часа да стигна въ Гребена, безъ да остави жива душа и по турскитѣ села.

Трѣбва обаче да се свѣстите и да поправите грѣшката си, а не да прѣслѣдвате истината, както фарисеитѣ сж гонили Христа, защото ще се разкаете, като Юда прѣдателя, отъ когото не падате по-долѣ.

Недѣйте мисли че съмъ самъ (?), както. въ Лебешово, дѣто бѣхъ само съ единъ другарь и пакъ ви дадохъ да разберете

Повалихъ толкова ваши момчета съ пушката си, безъ да употрѣбя бомби. Сега обаче ви се заклѣвамъ, че чакамъ най-малкото прѣдизвикателство, за да ви покажа силата на македоно-българитѣ, противъ която вѣрвамъ нито минута не ще можете да устоите.

Дългъ и обязаность на християнинъ ме застави да пиша, за да знаете, какво има да стане при най-малкото обезпокояване отъ ваша страна, та да не ни наричате послѣ убийци (*δολοφόνους*), когато ние сте такива.

Ние сме тѣзи, които цѣли четири мѣсеца се борихме съ единъ императоръ, 500 годишенъ тиранинъ, съ развѣти македонски знамена, и му дадохме да разбере; какво остава за васъ, които сте нула прѣдъ насъ.

О, безумни и жестоко-сърдечни, не виждате ли страданията, които тегли днесъ народа отъ варварския и игрянски тиранинъ; какъ можете слѣдъ туй да се сприятелявате съ него и да гоните истината, която скоро ще възтържествува. (*ὦ ἀνόητοι καὶ σκληροὶ τῇ καρδίᾳ δὲν βλέπετε τὰς βασάνους, ἃς ὑποφέρει ὁ λαὸς ἀπὸ τὸν τύραννον καὶ βάρβαρον ἀγαρηνόν, πῶς*

[1]) Тукъ се има прѣдъ видъ реформената дѣйность.

αὐξ συμβλοῦθε πρὸς ἀυτὸν καὶ καταδιώκετε τὴν ἀλήθειαν, ἵνις ἐυτὶς ὄλλυον θρασυδέν—Стр. 655).

Трѣбва да прочетешъ съ голѣмо внимание това писмо, писано отъ искренъ приятель, да се замислишъ надъ неговия смисълъ, и да послѣдвашъ пжтя на добродѣтелята, като Херакла, а не пжтя на злото, като Юда прѣдателя.

Здравѣй.

Твоя искренъ приятель
Костандо и К. Шкуртовъ.

Съ публикуването на тия двѣ писма Ст. Раптисъ самъ съпоставя двата контраста и обрисува неволно физиономията на гръцкитѣ и българскитѣ борци. Андартскиятъ капетанъ кани българския войвода да стане патриаршистъ и да постжпи въ андартскитѣ редове, а българиятъ въ отговоръ апелира, въ името на народнитѣ страдания, къмъ него и къмъ съмишленницитѣ му, да оставятъ на спокойствие него и българскитѣ села, и да заработятъ, като истински патриоти, въ гръцкитѣ села противъ общия тиранинъ! Фактътъ, че Ст. Раптисъ не се е посвѣнилъ да обнародва тия писма, понеже били „любопитни", показва, че той, както и неговитѣ сънародници сж изгубили способностьта да правятъ разлика между революционна, освободителна борба и безогледенъ тероризъмъ съ единствена цѣль да се изнасилватъ чужди човѣшки съвѣсти.

Хр. Силяновъ.

Международенъ исторически конгресъ. *)

Въ миналогодишния международенъ исторически конгресъ въ Берлинъ не взе участие никой отъ историцитѣ на Софийския университетъ, така че въ нашия печатъ не излѣзе никакъвъ отзивъ върху тоя конгресъ. Рускиятъ професоръ отъ Варшавския университетъ Любовичъ, съ когото участвувахме заедно на Римския международенъ исторически конгресъ и пжтувахме заедно дори до Неаполъ и Помпея, е взелъ участие и въ Берлинския международенъ исторически конгресъ и е докладвалъ за тоя конгресъ въ Дружеството за история, филология и право при Варшавския университетъ. Той има добрината да ми изпрати единъ отпечатъкъ отъ тоя докладъ, та счетохъ, че ще бжде полезно да сподѣля съ васъ отзива на професора Любовича, както и на други участници въ конгреса, толкова повече, че азъ имахъ случай да дамъ една малка скица въ доклада си къмъ министерството на Народното просвѣщение за работитѣ на Римския международенъ исторически конгресъ, и намирамъ, че е полезно да се знаятъ по-важнитѣ рѣшения, които се подигатъ въ тия конгреси послѣдователно въ интереса на историческата наука.

Въ Римския международенъ конгресъ, който може да се счита като пръвъ международенъ конгресъ по замисълъ и изпълнение, защото прѣдишнитѣ нѣколко исторически конгреса минаха, безъ да оставятъ никакви слѣди, бѣ рѣшено вториятъ международенъ исторически конгресъ да стане въ Берлинъ слѣдъ три години, сирѣчъ въ 1906. година. Нѣмцитѣ

*) Рефератъ, четенъ отъ г. професоръ Д. Агура въ Българското историческо дружество въ София.